Рукоп. 601
Ђ. 36 inv
гр. 42 бр. 1 (Бошњ.)

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година LXXXVII. књига 277

СВЕСКА V. ЗА ГОДИНУ 1911.

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1911.

НОВЕ КЊИГЕ.

Под овом рубриком објавиће уредништво Летописа књиге, које се пошљу Библиотеци Матичиној.

36. Водната и водораслова флора на ю.-западна Македония, съ 4 таблици, 85 фигури, една фотографска снимка, една географска карта и резюме на френски отъ d-r *Ст. Петковъ* Пловдивъ. Печатница на Хр. Г. Даповъ. 1910. (Исто француски). 8⁰. Стр. 189 + 6 табл. Цѣна 2 лева.

37. 1810—1910. Оснивање новосадске гимназије. Осветлио новим архивским документима *Тихомир Остојић*. (Прештампано из Летописа Матице Српске). Нови Сад, 1910. 8⁰. Стр. 33. Цена 60. потура.

38. *Александар Арнаутовић*, Владимир М. Јовановић. Биографија. — Библиографија његових радова. — Библиографија радова о њему. — Књижевни рад. (Из „Летописа Матице Српске“). Нови Сад, 1910. 8⁰. Стр. 51.

39. Новосадска српска ђимназија. Прилог њеној историји поводом прве јој стогодишњице. Написао *Ђорђе Поповић*. Београд, штампарија Д. Димитријевића, 1909. 8⁰. Стр. 40.

40. Приче и слике. Од *Жарка Алексића* (Ž. Arco). Нови Сад, књижара и штампарија Учитељског деоничарског друштва „Натошевић“, 1910. ср. 8⁰. Стр. 87. Цена 80 п.

41. Народна просвета. Њена потреба. Смер рада и организација. Издање секције за нар. образовање *С. А. Д.* „Зоре“ у Бечу и секције за нар. просвећивање срп. богослов. књижев. друштва „Слоге“ у Карловцима. Карловци, штампарија Милутина Јанковића, 1910. 8⁰. Стр. 99. Цена је књизи 80 филира.

42. Из српске књижевности. Слике и расправе од *Милана Савића*. Свеска друга. Нови Сад. Издање књижаре и штампарије Учитељског д. д. „Натошевић“, 1910. ср. 8⁰. Стр. 152.

43. Споменица о стогодишњици срп. прав. вел. гимназије у Новом Саду. Ujvidék, парна штампарија Ђорђа Ивковића, 1910. 8⁰. Стр. 151.

44. O iseljavanju našega naroda i o Americi. Predavanje držano u „Hrvatskoj Čitaonici“ u Zadru godine 1910. od zastupnika *Iva Lj. Lupisa*. — Nakladom „Matice Dalmatinske“. — U Zadru, brzotiskom katoličke hrvatske tiskare, 1910. 8⁰. Стр. 22.

45. Zur Frage der Urheimat der Rumänen. Von *Dr. Ilie Gherghel*. Wien. Kommissionsverlag von Gerold u. Komp. I, Stephansplatz, 1910. 8⁰. Стр. 63.

46. New York University. Bulletin. Vol. X. April 6, 1910. № 4. The Summer School at University Heights. Sixteenth year, july 6 — august 16, 1910. 8⁰. Стр. 80.

47. New York University. Bulletin. Vol. X. May 25, 1910. № 11. School of Pedagogy. Announcements for the twenty-first jear 1910—1911. University Building, Washington Square East, New York, N. Y. 8⁰. Стр. 48.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година LXXXVII. књига 277

СВЕСКА V. ЗА ГОДИНУ 1911.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1911.

Инв. бр. 4148

ЕЛЕКТРИЧНА ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ“

У НОВОМ САДУ.

ПРЕГЛЕД

— ЛЕТОПИС 277 —

СТРАНА

I. Хасанагиница. Драмска слика у стиховима с пјевањем. Од Алексе Шантића 1

II. Лукијан Мушицки. Студија из српске књижевности. Од Дра Владимира Ћоровића I. (наставак) . . 25

III. Портре једног невољника. Написао Божо Ловрић . 50

IV. Из „Књиге сунца“. Две песме Јосипа Миличића . 57

V. Књижевност.

1. Оцене:

„A. G. Matoš, Naši ljudi i krajevi“. — М. С—ћ. 59

2. Прикази:

а) *Историја*. „Diether Otto, Leopold von Ranke als Politiker“. — Никола Радојчић 61

б) *Историја књижевности*. „Данило Петрановић, Доситеје Обрадовић. Споменица о посмртној му стогодишњици 1811—1911. Мала библиотека „Матице Српске у Дубровнику, књига 1.“ — М. Ц. 71

3. Белешке:

Јосифа Холечека Srbská národní epika у издању Чешке академије у Прагу. — Монаха Саве Хиландарца књига о Светој Гори у издању Матице Чешке у Прагу. — Барона Хелферта Историја аустријске револуције. — Јована Радонића Гроф Ђорђе Бранковић и његово време. — К. Хорвата Novi historijski prilozi za povjest Albanije iz rimskih arkiva; И. Бојничић, одломак из путописа Максимилијана Прандштетера Putovanje carskoga poslanstva u Carigrad g. 1908. у 3. и 4. св. Vjesnika kr. hrv.-slav.-dalm. arkiva za 1910. — Опис пута Бенедикта Курипешића у издању грофице Елеоноре Ламбергове Шварценбергове у Инсбруку 19 0. — Архимандрита Илариона Земског Српска колонија у Ердељу у XV—XVI в. из Бранкова Кола 1911. 71

VI. Извештаји о раду Матице Српске 77

ХАСАНАГИНИЦА

ДРАМСКА СЛИКА У СТИХОВИМА С ПЈЕВАЊЕМ

ОД

АЛЕКСЕ ШАНТИЋА

□ □

(Ово је дело наградила Матица Српска наградом од 300 К из фонда Јована Наке В.С.Миклушког)

Л И Ц А:

Хасанага,
Хасанагиница,
Златија,
Зерина, } њихова дјеца.
Рашид,
Мерима, Хасанагина мати,
Емина, „ сестра,
Хамид, Хасанагин сеиз,
Адем, „ капудахија,
Хатица, слушкиња,
Први момак,
Други момак,
Трећи момак,
Момци.

(Богата турска соба. У позадини два растворена прозора што гледају у башту и уз чије се демире, споља, вије процвали ђулбехар. Испод прозорā миндерлук са јастуцима. У десном углу, пред миндерлуком, једна овећа мунтафта на којој је наргила, неколико филцана у жутим зарфовима и једна сребрна кутија за шећер. С лијеве и с десне стране, у дну, врата а више њих рафови по којима је поређано разно старинско посуђе, између кога провирује по која наранча, лимун и дуња. О десном зиду виси старинско богато оружје: јатагани, џефердари, мале пушке кремењаче и један везен силах. Испод оружја старински сто застрт зеленом чохом; на њему више тестâ фишека а уз то и прибор за чишћење оружја. Напријед, пред столом, зелени босански сандук. С лијеве стране, напријед, старинска колијевка покривена гранатим везеним јорганом, од црвене свиле, зелених ивицā. За колијевком, на душецима, спавају Златија и Зерина. По поду тешки гранати ћилим. Соба мирише увехлим босиоком. Освитно је доба, те се по прозорима заиграва рāна зорина цр̄вēн, док се из баште на махове чује пјевање птица.

Прије него ли се завјеса дигне, орхестар свира увертиру пјесме успаванке).

Мерима (Сједи уз колијевку, љуља Рашида, и уз тиху пратњу охрестра пјева).

„Мајка сина у ружи родила,
Ружица га на лист дочекала,
Б'јела вила у свилу повила,
А пчелица медом задојила,
Ластавица крилом покривала".

(Када сврши пјевање, полако открије мало колијевку и прислушкује да ли је Рашид заспао).

Лијепо дијете! Једва склопи очи!
Гинуло је сву ноћ, кô што гине сáма
Премрзнула билька на студеној плочи. . .

О јадно сироче, тебе гони тама
У часима првим. . . . Зима, мразом својим,
Пун зàметак бије. . . (Устане, уздахне и гледа около).
О, кућо харáма,[1]

Како те се плашим, како те се бојим!
Над заспалом дјецом кад овако бдијем,
Све мислим кô хумке да су а ја стојим

Као башлук[2] један окриљен и нијем. . . .

Хатица (Дотрчи на лијева врата па повјерљиво и узбуђено казује Мерими)

Ханума, ханума! Зле нам птице слуте
О несрећи новој! . . . Биће крви љуте
И мејдáна!

Мерима (Запрепашћено). Каква?! О, неволье моје!

Хатица. Силни момци дoли под оружјем стоје
И шапћу — — — (Окреће се и гледа да кô не би бахнуо).

Мерима. Шта, кажи! Неће нико знати!

Хатица. Кад јутрос најезде кроз махалу свати,
Хасанага хоће, са момцима својим,
Да учини јуриш!

Мерима. Шта!

Хатица. Мог ми имáна,[3]
Све сам тако чула!

Мерима (Крштећи руке). Јà, грдна земáна![4]

---

[1] проклества.
[2] гробни споменик.
[3] вјере.
[4] времена.

Хатица. Пази! Јер големе крви ја се бојим!
Мерима. Тешко мени, каква невоља се попе
На мој врат, на типти све теже и теже
И без ње не могу једне цигле стопе!

Кућо моја, гдје су твоје зоре свјеже?!
Гдје је твој рахатлук?![1] Ко ти хаир[2] узе?!
Ништа више немаш до јада што реже

И чемера љута и те љуте сузе!....
Хатица. Невоља је ово!...
Мерима. Мука! мука права!...
Је ли Хасанага будан ил још спава?
Хатица. Не чује се. Но ја мислим
Сву ноћ ока стисно̑ није,
Јер је јадан!
Мерима. Јадан, јадан,
На ми јадом срце бије,
Кô̑ што громом бију таме!...

(У даљини чује се молитва мујезина).

Сабах-зора... Идем, идем,
Да у башти кланьам, пуста,
Не би ли ме Алах чуо
И погледô̑ оком на ме!...

(Оде на десна врата).

Хатица (Распрема и уређује собу).

Ej, зâвали дани, ej, зâвали доба,
Кад нам пуна пјесме бјеше свака соба,
Кô̑ зумбул мириса, кô̑ шедрван воде,
Као гора хлада!... Но све прође, оде!..
И сада по свакој соби кô̑ да врâни
Све гракћу и лете!,.. Ej, зâвали дани!...

(Споља се чује како Хасанага кашље и ходa).

Он је!

(Хасанага уђегне на лијева врата, сав блијед и изнурен. Хатица метне пред средину миндерлука мунтафту и окрене се Хасанаги).

Хоћеш кахву?

---

[1] весеља, задовољства.
[2] срећу.

Хасанага (Климне главом, на што Хатица оде на лијева врата).

Није, није мира! . . .
Све црња и црња соба ми је ова!
Сваког дана једна тамница је нова,
Гдје ме мемла бије и звека синџи́ра. . .

(Хатица донесе мангалу у којој је уза жеравицу пристављен један жути ибрик кахве, па је спусти покрај мунтафте).

Гдје је Хамид?
Хатица. Доли.
Хасанага. Нек дође.

(Хатица оде а Хасанага сједне на миндерлук, прекрсти ноге, запали наргилу, пуши и срче кахву).

О, што ме,
Сваког дана, јадом крхаш пусти доме! . .

(Из баште чује се гукање кумра).

Кумре гучу. Сабах. Свуд мирише бадем. . .
Све цјева у небу и на земљи доли —
Све је сретно! . . . Само мене једу боли
И сваког им јутра комад срца дадем. . .
. . . . Ej, прољеће моје, како си далеко! . . .

(На лијева врата уљегне Хамид и учини темена).[1]

Је л' Хамиде, хазур[2] све, кô што ти рекô?
Хамид. Валахи, све хазур и сви смо на броју!
Сви чекамо на те и на ријеч твоју!
Хасанага. Аферим! Сад хајде, па кад хабер[3] дадем,
По фишеке момке нек доведе Адем!
Хамид (Климне главом, учини темена и пође на застаје, окрене се на Хасанагу, па све тако, док се не усуди па се опет врпе и стане пред Хасанагу).
Е, никако, ага, мога ми ћитаба,
Не бегенишем[4] ти конта ни есаба![5]
Хасанага. Зар, Хамиде, не знаш — — — —
Хамид. Рахмета[6] ми ба́бê
И тако ми дина и тако ми ћабе,
Вјеруј ми, то за ме селамет[7] би био!

---

[1] турски поздрав руком.
[2] спремно.
[3] глас.
[4] не допада ми се.
[5] рачун.
[6] покоја.
[7] спасење.

Ја љѐ у се не би' таки кахар[1] лио,
Нити ли би' стога ја чинио свађе,
Нити ли би' муку ја мучио дугу!
Те пушћати жену а узети другу,
Избирати воће које ти је слађе;
Ил кô, демек,[2] да ја стару капу ову
Сад завитљам с главе па обучем нову,
Шта ми је то, бива?!

Хасанага. Хамиде, а ко би
Више 'наку нашô?!

Хамид. Алаховој роби
Нема ти карáра![3] За седам декикā,[4]
Седам би' их, валах, довео тебика!
Влах био те не би'! Одмах ме из топа!
Има их, кô Мостар смокава и дропа!

Хасанага. Теби је до шале!

Хамид. А зашто би заман,[5]
Кахарио себе?! Џанум, шта су жене?!
Ево ми је сада управ алтмиш сене,[5]
А до сад их седам промијених таман!
Па шта ми је било, ето, знадеш, је ли?!
А, имшалах,[6] мислим још и осму, бѐли!
Јер је ова мертек,[7] па сам од ње јандал[8]. . .

Хасанага. Не заврзуј туда попут какве лӯдē!
Хајде! (Одмахне руком).

Хамид (Учини теменах и одлазећи окрене се публици).
Е, дина ми, баш је прави мандал! (Оде)

Хасанага (Виче за Хамидом). Нека ми у реду само ђогат буде!

(Одбије два-три дима из наргиле).

Ej, ђогате вјерни, ej, ти моје крило,
Гдје је доба оно, гдје су дани они,
Кад је срце пуно рахатлука било?!

---

[1] муку, горчину.
[2] наприлику.
[3] мјере.
[4] часака.
[5] шездесет година.
[6] ако Бог да.
[7] греда.
[8] одвојен, одалечен.

Као лаки вјетар, што облаке гони,
Носио си дуго свога господара
Јутром и вечером, кад се сунце клони!

Свуд сам брао ђуле и грозде бехара —
Мојој срећи нигдје равна није било,
Све од Бање Луке, па чак до Мостара!..

Ej, ђогате вјерни, ej, ти моје крило!

Мерима (Уђе на десна врата; Хасанага је сусретне и пољуби у руку).

Жив ми био!

(Сједне на миндерлук с десне стране Хасанагине. Хасанага наточи филџан кахве и послужи је посматрајући њезино блиједо лице).

Хасанага. Што си тако
Вазда мутна и блиједа?!

Мерима. Јер ме, сине, свуда гони
Само стȳдên и биједа...

Хасанага. Како?!

Мерима. Сада баштом прођох,
Па сва дршћем...

Хасанага. С чега?!

Мерима. С мраза...

Хасанага. С мраза, сада кад све цвјета!

Мерима. Цвјета, цвјета свака стаза...
Сваки буџак... Све је исто,
Кô што бјеше давних дана:
По ружама лако прска
Бистра вода шедрванâ;

Испод росе зумбул гледа,
Из бехара мирис вије;
Но све, сине, кô да цвили
И у болу сузе лије...

Све кô да је срце једно
На га неко љуто боде,
Те све плаче и све пита:
Куда, куда Зејна оде?...

Хасанага (Набере чело). Не спомињи! Јер то име
Када чујем, кô да кане

Растопљени курпум врели
Овдје, (Ухвати се за прси) на сред ове ране. . .
Мерима. Са безумља свога, сине,
Не пати се и не трпи!
Поврати се пољу среће
Гдје ти златни трепте срни! . .

Гдје си пошô?! О, не хýли
Оног што нас гледа свијех!
Преспи душу благом сунца
И не чини мрачни гријех! . . .
Хасанага. Гријех?! Гријех у празнини
Њезиног се срца крио! . .
Желио сам топле ватре
А тамо је угљен био. . .
Мерима. Је ли грјешна сабах-зора,
Тиха вечер и звијéзда;
Је ли грјешна птица она
И глас топли из гнијéзда;

Је ли грјешна роса рâна
И мелекше[1] плава свила,
Онда, сине, вјеруј мајци,
И Зејна би грјешна била!
Хасанага. Многи цвијет опија пас
И љепотом својом мами,
А не знамо да у себи
Тајно крије отров сами. . .
Мерима. Тако збориш, јер зла сумња
Твоју плаху душу мути. . .
Хасанага. Што је браниш?! Кад у гори
Ја боловах с рана љути',
Сва родбина облази ме,
Само она, камен голи,
Мене нигда не обиђе!
Ах. . . то боли. . . боли. . . боли. . .
Мерима. Немој тако! Срце њено,
Као шкољка, бисер крије! . .

---

[1] Љубица.

Обишла би она тебе,
Но од стида могла није. . .
Хасанага (Са иронијом). Каква стида?!
Мерима. Ти знаш свијет,
Памети си доста стекô!
„Азгин[1] ка́да, па без мужа
Могла није!..“ То би рекô!
Хасанага. Мати, мати, да сам само
У њезином срцу био,
Она ништа чула не би,
Па нек збори свијет цио!

Обишла би, жалила би,
И уза ме сузе лила!
Њезина би љубав виша
Од њезиног стида била!..
Мерима. Не грије̏ши, сине драги,
И не гини с кобне туге!
У облаку срца твога
Нек заигра коло дуге!..
Хасанага. Не збори ми о њој више!
Мерима. Је ли игда срце твоје
Закуцало за њом јаче?!
Волиш ли је?
Хасанага. Волим ли је?!
А од куда ране ове?!
Од куд, мајко, на мом челу
Сваког дана боре нове?!

Волим ли је?!
А ко други
Покори ме, ко ли свла́да?!
Волим више од очију,
Од живота и евла́да![2]
Мерима. О па зашто лу̑до гинеш
Скрхан као грана нека?
Позови је! Она само
На твој цигли хабер чека!

---

[1] бијесна.
[2] порода.

Хасанага. Сабрана си! Ријечи ти
Само тихом добру уче!. . .
Но моје су прси мртве
Као поља пошље туче. . .

Ах. . . Ти не знаш за јунака
Да је брука и ругоба,
Пољубити ружу данас,
Што је ногом згази јуче!
Гдје би понос?! Гдје би име?!
Не, никада, ни до гроба!
Мерима. А ти, сине, не остављај
Више 'вако мајку саму!
Нећеш Зејне, узми другу
Према себи и свом на́му![1]
Хасанага. Другу! другу! Не вријеђај,
Не вријеђај ране голе!
Јер сувише оне тиште,
Јер сувише, пусте, боле. . .
Мерима. Гледај, бистру росу рано сунце пије,
Вјетар бехар кида, и ноћ и дан цио
У мирису ружа лептир крила мије. . .

Гледај, овдје сваки створ има свој дио,
Ко за њ не зна сличи мезару[2] и робу
И цијели вијек у ланцу је био. . .
Подигни се, живи! Не чами у гробу!
Има ђула — кидај и вијенце плети
А са душе макни тај мрак и тегобу!. . .

Хајде, мој лептире, по свој да́нак лети!. .
Хасанага. Повехле су баште моје,
Опало је лишће с грана. . .
Одлетиле златне птице
Са премрзлих јоргована. . .

И док сунце свуда трепти
И радошћу грије друге,

[1] гласу.
[2] гробу.

Мене само облак срета
И јауци зиме дуге. . .
Мерима. Зашто цвилиш као птићи
Када пану из гнијездâ?!
Имај крила, за облаком
На те чека сјај звијезда!..

(**Златија**, чупава и босонога, у ноћној кошуљини, дотрчи и загрли **Мериму**, док међутим **Хасанага** оде оружју, скида га са зида, загледује га и чисти а затим скине и силах на га приваче. Говор лица не престаје).

Очи моје!
Златија. Је ли
Давно сабах био?
Мерима. Није, злато. Тек је
Лептир полетио.
Златија. Да знаш само, нено,
Шта сам ноћас снила!
Мерима. Причај, душо! Твоја
Прича ми је мила!
Златија. У кафезу моме
Једна тица поја.
Не знам како, само
Прхну тица моја.

Онамо је, гори,
Магле заклонише;
Ја плачи! Но она
Не врати се више.

О, да знадеш, нено,
Каква ли је била!
Грло јој црвено
А златна сва крила!. .
Мерима. Како ти је говор сладак!
Кô да, негдје, испод грма,
Нешто шапће поток мали,
Чист и сјајан као срма!

Пјевала бих, плакала бих,
Кад ти слушам ријеч меку! —
Гле, за твојом златном тицом
Сад и моје сузе теку. . .

(**Убрише сузе и окрене се Зерини, која се пробудила, подигла главу на се осмјехује**).

Устај и ти, злато! Ходи нени, ходи!

(Зерина дотрчи, босонога и чупава па загрли Мериму. Мерима је пољуби, па онда оде до лијевих врата).

Хатица! Хатица! (Хатица дође).

Хајде дјецу води!
Намири их тамо, спреми и обуци,
Па онда нек скачу по башти и луци. (дјеци).
Сад у руку ба́бу!

(Дјеца дотрче и пољубе Хасанагу у руку а он их помилује).

Хасанага. Живе биле!
Мерима (дјеци). Тако!

(Хатица поведе дјецу; Мерима је испрати и код врата нешто шапће с њоме).

Хасанага (За се). Како ми се срце пара,
Како ли ме душа боли!
О, мој доме, кућо стара,
Ти си мени чемер голи! . . .

Испод крова дједовскога,
Гдје сам дуго сретан био,
Од порода срца свога
Бјежати бих само хтио. . . .
(погледа дјецу).
Оне очи, поглед они!
Она коса, мека, густа!
Оно лице, она уста!
Глас, што тако мило звони!
Све је, све је, као она! . . .
Она . . . она. . . Ах . . . све она. . . .

(Хатица оде са дјецом).

Мерима (Гледа како Хасанага за силах задијева мале пушке и јатаган).
Гдје се спремаш?
Хасанага (Збуњено). У лов, мати,
Јер одавно нисам био.

(Таште рукама примичући се лијевим вратима).

Мерима. У лов идеш?
Хасанага (Избјегавајући поглед Меримин). У лов. .
Мерима. Збиља?
Хасанага (Све више збуњен).
Не вјерујеш?!.. Што бих крио?!..

(На лијева врата уљегне Први момак и учини темепах).

Хајде реци, нек све момке,
Одмах, амо води Адем! (момак оде).

Мерима. А шта ће ти?
Хасанага. Да им праха
И олова за лов дадем. . .
Мерима. Зар све момке водиш собом?
Хасанага. Водим, јер сам жељан с нова
Хитре дружбе и весеља
И у гори дугог лова. . .

Адем (Са великом, наоружаном групом момака, уљегне на лијева врата и учини теменах. Сви момци, као и Адем, држе по један џефердар).

Сви смо хазур!
Хасанага. Тако треба!
И фишека ево свијем!

(Узме са астала фишеке и дијели их момцима, показујући крадом очима на Мериму).

Не казујте њојзи ништа!
Мерима. Ти ми кријеш — — —
Хасанага (тргне се збуњен). Што да кријем?!
Мерима (Погледа Хасанаги у очи).
Ти се спремаш на зло неко,
А не у лов! На зло! на зло!
Хасанага (Погледа оштро на момке мислећи да је који открио Мерими његову намјеру).
А ко ти је, мати, реко?!
Мерима (Метне руку на прси).
Знаш ли шта је овдје, знаш ли?!
Срце, срце, мајке твоје!
Не варај га! То је џенет,[1]
Гдје анђели твоји стоје!

Када ноћу спаваш, оно
Уз јастук се твој прикраде,
Па ти гледи лик и косу
И све твоје мисли знаде!. . .

Кô Алах те сваког часа,
Из свакога гледа кута!
Не варај га!.. Окани се
Зла јуриша и зла пута!
Хасанага (Збуњено). О чем зборић? — — —
Мерима. О мукама,
О невољи својој зборим!

---

[1] рај.

Зар да опет раскидаш ми
Јадно срце јадом горим?!
Пут сватова момке купиш
И о својој радиш глави!
Окани се зла мејдана
И друмове не крвави!

Хасанага (Болно и гневно). Мејдан, мејдан! Нек у крви
Утопе се боли дуги!
Зар за моје живе главе
Да је себи води други?!

Не! Поноса не дам свога,
Ни образа нити нáмâ![1]
Када више моја није,
Нек до смрти буде сама!

(Зграби са астала свој џефердар).

Хајте, момци!

(Пође нагло на десна врата а момци за њим; но Мерима им пут пресијече, стане на врата и рашири руке).

Мерима. Ни корака,
Натраг! натраг! Знајте, само
Преко своје мртве главе
Пустићу вас!

Хасанага. Мати — — —

Мерима (Срдито одмахне руком према Хасанаги).
Тамо!

(Погледа на момке који су устукнули).

Момци врсни! Не била вам
Материна тешка храна,
Не чините грдне кавге,
Зла јуриша, ни мејдáна!

У мене је син јединак,
Може лудо главу дати!
На душмана кад би ишō
Жалила га не би мати!

Но сватовску крв да лије,
То су мени муке тврде!

[1] гласа.

Јер мејдани таки, момци,
Глас јуначки ругло грде!

Овај дом је вазда био
На поносу и на нáму!
Па зар јутрос да се сруши
У ругоби и у сраму?!

Зар бих више игда могла
Међу своје друге стати?!
Не кољите срце мајке,
Ако знате шта је мати! (Заплаче).

Адем. Хасанага! Не љути се,
Нек ти на нас жао није!
Твоја воља, наша воља!
Али ко ће, ко ли смије
Прегазити срце ово,
Што га пред нас мајка меће?!
Твоја ријеч велика је,
Ал је срце мајке веће!

(Уз десни зид приспопи и остави свој џефердар).

Ево пушке! Ја корака
Даље нећу!

Први момак. Нећу ни ја!

Други момак. Ни ја!

Трећи момак. Ни ја!

(Сви момци приспоне своје џефердаре уз Адемов џефердар, док Хасанага за цијело вријеме хода гори доли, мрко погледајући на момке).

Мерима. Тако, момци,
Нек вам свака срећа сија!
Гдје крочили, свуда на вас
Падо златни бехар с грана!
Сретао вас мирис ружа
И пјевање шедрванâ!

Ко би милост вашег срца
Наградити икад знао?!
Хоћете ли благослова,
Благослова Алах дао!

Хоћете ли блага? (Тргне са грла златну огрлицу).
Ево!
Халал[1] било!

Адем (Гацуто, одбијајући дар). Хвала, хвала!
Не требамо ништа више,
Срце си нам своје дала!

Хасанага (Мерими). Ти мријети не даш робу,
А смрт му је живот цио!

(Јурне сам са џефердаром на врата, но Мерима му пут препријечи).

Мерима. Учинић ли ту ругобу,
Проклет, сине, проклет био!

Адем (Хасанаги). Немаш куда! Сви би с тобом,
Нит се когод смрти боји!
Но ово је божји бедем — (Покаже руком на Мериму).
Гледај, овдје мајка стоји!

(Учини темењах и са момцима изађе).

Хасанага (Љутито завитла свој џефердар). За кадију Имоскога
Зар да ону воде свати,
Што је силном Хасанаги
Љуба била, знаш ли, мати?! . . .

Мерима. Је ли она крива за то,
Је ли, реци?

Хасанага. Питаш још'те?!

Мерима. Она тебе и сад љуби!

Хасанага. Љуби срцем без милоште! . . .

Мерима. Не гријеши! Што на чисто
Сунце бацаш срам и ругу?!

(На авлијским вратима чује се халка).

Неко звечи. Ко ће бити?

(Промоли главу кроз прозор и виче слуге).

Отворите!

(Врати се Хасанаги, који је међутим зловољан и намрштен сио на миндерлук на пуши).

Макни тугу,
Макни облак с чела свога
И утоли бол очајни!
Буди море, што у часу
Злих вјетрова и олујâ,
На жал баца бисер сјајни! . . .

---

[1] просто.

Хасанага. Зар весео могу бити,
Кад сам љути чемер пио?!
Образином нигда, мајко,
Ја нијесам лице крио!...

(На десна врата уљегне Емина и збаци ферецу).

Мерима. Гле, Емина!

(Емина јој приступи и пољуби је у руку а она њу у чело).

Шта те јутрос
Тако рано гони нама?!
Емина. Не питај ме! Сва се, ево,
Ледим пошут хладна кâма!...
Мерима. Је ли ти на дому штогод било?..
Емина. Није!
Слушај. Јутрос Зејна поручи ми рано
Да јој дођем. Одох... Јао, каква ли је,
Да је видиш, мати! Сва блиједа, кано
Смрт блиједа што је!
Мерима. Моја грдна рано...
Емина. Нико не зна, нит је знао
Оне боле, оне јаде!...
Јецајући загрли ме
И цвиљети љуто стаде:

„Шта ми раде дјеца моја?
Јесу ли ми тужна била,
Што им више мајка не да
Загрљаја нити крила?“

„Шта ми раде?... Мајку зову...
Студена их зима бије....
Али пусте мајке нема
На њедрима да их згрије“...
Хасанага (За се). Сузе... сузе... женске сузе...
Емина. „Хајде, рече, о тако ти
Двори били среће пуни!
Хасанаги хајде, сестро,
Па га моли, па га куни!“

„Куни, моли, сузом мојом,
Уздасима, болом свијем!

Црним гласом црна срца
И ранама дубокијем!“
Мерима. Смилуј ми се, смилуј, сине,
О тако ти твог евла́да! (Плаче).
Емина (Загрли Хасанагу). Не мучи је, брате, више,
Јер у јаду свисну млада! . . .
Хасанага. Нека свисне! . . Не моли ме!
Заборави и не болуј!
Све вртове наших ружа
Побио је гра̏д и олуј. . .
Емина. О како си пуст и хладан
Као она хладна тама! (Плаче).
Мерима. Тешко, тешко, јадној дјеци!
О, гријеха! . . . О, хара́ма![1]
Хасанага. Што ме тражи?! Што ме моли?!
Када, ето, прима свате!
Емина. Немој тако, немој, бра̀те,
Она и сад тебе воли!
За сватове крива није —:
Знаш јој браћу! Да што прије
Освете се теби младу,
Нагнаше је љутом силом!
Врати мајку свом евла́ду,
Врати срећу дому милом! (Плаче).
Хасанага. Пустите ме! . . . За жеђ ову,
Што ме дави, што ме пече,
Нема врѐла, нема купе! . . .
Пећина је срце моје,
Гдје се само гладни боли
Кô пантери гладни купе. . .
Мерима. За јунака великога
Не приличе женски боли!
Рањен орô сунцу лети
И тек мртав пада доли! . .
Хасанага. Па ако сам јунак велик
И мој бол је велик тако!
Силан, велик,
Љут, кô челик,

[1] проклества.

Висок, широк, као пакô! . . .
Он је пожар, ватра адска,
Што се пење, букти, пràскâ,
И до самог неба стиже,
И баца ме, руши, диже,
Бије,
Рије,
Пара,
Згара
И од мене непô ствара! . . .
. . . . Ах . . .

Емина. О, чуј, барем, једну молбу,
Ако знадеш шта је мати!
На кад јутрос прођу с њоме
Испред твога двора свати:

На растанку, још једанпут,
Нек се јадној дјеци сврне!
О смилуј се, преклињем те,
На бол црни мајке цр̄не! . . .

Мерима. О чемерна јутра! о чемерне чаше!

Емина (Загрли Хасанагу).

Не размишљај више, љубави ти наше!

Хасанага (Одмахне руком)

Ето, нек се сврати. . . (За се). Мучи муко! мучи,
Раскини ме свега! . . .

Емина (Огрћући хитно фереџу). Идем, нек бар кане
Кап сунца сред бола и њезине ране! . . .

Мерима (Упада у ријеч).

Кап најцрње среће . . . кап најцрње жӱчи . . .

(Емина оде а Мерима се окрене Хасанаги).

Моли се Алаху нек ти прости! . . .

Хасанага (Са болним пријекором). Мати — — —

Златија и *Зерина* (Дотрче па лијева врата. Златија носи грану бехара а Зерина држи за крило једног бијелог лептира који трепери).

Нено, нено! Види, види!

Мерима (Спусти се на кољена па пригрли и љуби дјецу, док је мрачан и блијед Хасанага клонуо на миндерлук и ухватио се за чело).

Срца моја! крила моја!

Златија (Пружајући бехар). Убрала сам теби, нено,
Ево, нати!

Мерима. Нека, нека,
Миле очи! душо мека!
Није, није бехар за ме,
Нит' га старој нени нуди!
Ти га носи и мириши
И кô бехар тако вазда,
Мила душо чиста буди!
Зерина. А гле, нено, ја лептира
Ухватила!
Он на ђулу а ја лако
Па за крила!
Мерима. Е, вјешта си, благо моје
Најмилије!
Кад и срећу видиш тако
Ухвати је!

А сад пусти, пусти, крило
Свом лептиру!
Нека лети својој кући,
Своме миру! . . .
Зерина. А зар лептир има кућу?
Мерима. Има, душо.
Зерина. А гдје му је?
Мерима. Тамо, гдје се бумбул[1] чује.
И косовци из гнијездâ. . . .
Дању му је кров од сунца
А у ноћи од звијезда. . .
Зерина. Па како он спава, нѐно?
Мерима. Спава, благо, као и ти!
Зерина. Је ли 'вако, (Покаже руком на душек) на душеку?
Мерима. Радознале очи моје,
Он постељу има меку —:
Душеци му росни ђули
И зумбули,
А јастуци љиљан рани
И мелѐкша. . . .
Зерина. А има ли лептир, нено,
И покривач када спава?

---

[1] славуј.

Мерима. Има душо! Покрије га
Тихог неба свила плава! . . .
Пусти, пусти, не мучи га,
Злато више!
На дому га мајка чека
И уздише. . . .

(Зерина се пропне на миндерлук, провуче руку кроз демире прозора, пусти лептира, па пошто мало постоји гледајући како лептир весело одтрепери преко бехара, врати се опет Мерими. Из дальине чује се по који сватовски метак и глас зурне, нашто се Хасанага трза, устаје, прислушкује и немирно хода. Говор лица не престаје).

Златија. Па зар лептир има мајку?
Мерима. Има, рâно!
Она мисли на лептира
Непрестано. . . .
Златија. Па имамо и ми мајку,
Је ли, нено? (Хасанага се тргне и уздахне).
Мерима (Готово кроз сузе). Ах . . . имате, моје срце
Разорено! . . .
Зерина. Па када ће доћи? Хоћеш ли је звати?
Отишла је давно! . . .
Мерима (Ганута до суза окрене се Хасанаги, кога такође дубоко дирају ријечи Зерине).
Хасанага, чу ли?!
Питају те дјеца куд им оде мати!
Одговори дјеци гди је мајка, гди је?! (дјеци).
Сад ће, сад ће доћи, отргнути ђȳли,
Туго, туго моја! . . .
Златија. На знаш ли, ко прије,
Нека, нено, вазда с нама мајка буде!
Мерима. Хоће, душо! . . . (грцајући). Ко би сада нијем био?
Ко на ове гласе не би сузе лио?

(Окрене се Хасанаги).

Хладан ли си, сине, попут хладне груде!

(У близини зачује се тихо сватовско пјевање: „О јабуко зеленико, Зелен ти си род родила! На три гране три јабуке, на четвртој соко сједи". Чим се пјесма зачује Зерина и Златија потрче, пропну се на миндерлук, провуку главе кроз демире прозора и слушају. Говор лица не престаје).

Хасанага. Оно није пјесма, није!
Оно гракћу птице црне. . . .

И мотика тврда на ме
Сада хладну земљу грне. . .

(Пјеванье се све више и више губи и нестаје га, само на махове чује се по који метак у даљини).

Хасанагиница (Дође са Емином на десна врата и збаци ферецу. Сва је биједа и болом истрзана, те њезина ријетка љепота још већма заноси. На њој трепери богато невјестинско рухо. При збацивању фереце, одмах угледа Мериму и пане јој јецајући у загрљај).

Мати моја, мати моја! . . .

Мерима (љуби и грли Хасанагиницу).

Моје сунце! моје миловање!
Моја Зејно, моје радованье! . . .

Хасанагиница (Истргне се из Меримина загрљаја).

Гдје су дјеца, гдје су дјеца моја?!

Златија (На глас мајке тргне се и заједно са Зерином потрчи са прозора Хасанагиници).

Мама, мама! благо нама,
Благо нама!

Зерина. Мама! мама!

(Обоје пану главама у крило мајчино и обгрле је).

Хасанагиница. Дјецо моја! дјецо моја!

(Јецајући клопе уза дјецу на их грли и љуби. Мерима и Емина непрестано плачу и бришу сузе).

Хасанага (За се). Ни ране ме нису пекле,
Кô што овај глас ме пече. . .

Хасанагиница. Отргнута срца материна,
Извађене очи материне,
Како ћу вас прегорјети тужна?! . .

Мерима. Тешко мени шта сам дочекала! . .

Хасанагиница. Од када вас оставила мајка,
Од тад мајку сунце оставило!
Од кад мајка не чује вам гласа,
Од тад мајка радованья нема!
Од кад пуста не грли вас мајка,
Од тад мајци срце препукнуло! . .
Отргнута срца материна,
Како ће вас, прегорјети мајка?!

Мерима (Хасанаги). Како су ти срца откуцаји тупи! . .
Још једанпут ево на дому ти среће!
Још једанпут Алах на те руку меће —
Осврни се, види и сунцу приступи! . .

Емина (Хасанагиници која се приљубила уза дјецу и не пуштӑих).

Хајде, Зејно, чекају те!..
Хасанагиница. Чекају ме груде земље
И мезари, ране љуте!. (дјеци).

Због мили тићи моји, —
Кратко ли вас, јадна, храни'!..
Због моји ђули први,
Због моји јоргован!

Због крви срца мога, —
Бог вам сваки хаир дао!..
Због моје радованье!..
.... Јао мени ...јао ... јао ...

(Једва се дигне и њезин бони и очајни поглед сусретне се са погледом Хасанагиним и посрћући једва дође до колијевке и уза њу клоне, открије је до половине, и јецајући почне љубити Рашида).

Златија (Збуњена и не знајући шта се догађа, дође са Зерином Мерими).

Зашто, нено, мајка плаче?

Мерима (Грцајући и љубећи дјецу).

Од радости ...јер вас дуго
Миловала мајка није...

Хасанагиница (Гледа Рашида).

Како си ми златан, сине!
Како си ми тих и миран,
Кô да тиха каља росе
На зеленом листу спава!

Како си ми лијеп, снаго!
Како си ми сјајан, душо,
Као да је у бешици
Очи свела сабах-зора! (Љуби га).

Хасанага (За се). Ништа више не знам, ништа!
Гдје сам ово, гдје ли стижем?!
Ил по мени земља пада?!
Ил се опет мртав дижем?!

Хасанагиница. Спаваш, моје кротко јање!
Спаваш, моје миловање
И не знадеш да те сузом,
Мој љиљане, мајка роси...
Спаваш... Сањаш мајку своју...

А не знадеш, душо моја,
Да пошљедним пољупцем те
На растанку мајка љуби . . .
И да више никад неће
Миловати твоје косе,
Нити ће те, мили сине,
Икад више тужна мајка
Успавати пјесмом слатком! . . .
Никад више . . . никад више . . .

Емина (која од бола не може да слуша више нарицање Хасанагинице).

Хајде, Зејно! доста! . . . доста! . . .

Хасанагиница. Пусти, сестро, још једанпут
Да напојим љиљан рани . . .
Да ми не би жедан био
Тихе росе, суза мојих! . . .

Пусти само још једанпут
Да изљубим очи своје! . . .
Још . . . једанпут . . . због ом . . . сине . . .
Још . . . једанпут . . . због ом . . . душо . . .

(Издахне држећи пошљедни пољубац на лицу Рашидовом).

Хасанага (Сав ганут до суза дотрчи Мерими, зграби јој руку и пољуби).

Мајко, мајко, ја јој праштам!

Мерима (као да је ван себе од радости).

Прашташ сине?!

Хасанага. Праштам, мајко!

(појури Златији и Зерини и топло их почне љубити).

Мерима. Благо мени, данас и до вијек!

Емина (Радосно, дрмајући Хасанагиницу за раме).

Устај, Зејно! Весели се!
Зејно! Зејно!

(Сагне се, узме Хасанагиницу за руку, гледа је, дрма и кад види да је мртва врисне).

Јао мајко, јао!
Зејна мртва! Зејна ти је мртва!

Хасанага (скочи сав поражен).

Зејна мртва! велиш, Зејна мртва!

(спусти се уз Хасанагиницу, узме је за руку, дрма је и гледа. Говор лица не престаје).

Емина (Плачући). Мртва, брате! . .

Мерима (која је скоро ван себе и још као да не вјерује у кобни глас).

Није мртва, није! . . .
Вара она . . . вара . . . сине . . . је ли?! . . .

Хасанага (грцајући боно и очајно окрене се Мерими).

Не вара те, не вара те, мати,
Мртва Зејна, мртва нам је Зејна!...

(Загрли и пољуби Хасанагиницу па жалошћу порушен оде и приелони чело уза зид и јеца.

Мерима (као покошена клоне уза Хасанагиницу).

Моје сунце брзо ли ми мину!...
Моја срећо кратко ли ми сину!...

(Од бола и плача сва се трресе).

Златија (која не појми ужасну катастрофу, али видећи како сви плачу и она хоће готово да плаче, па дође Мерими, док је међутим Емина пригрлила Зерину па је јецајући љуби).

Шта је, нено, мајки?...

Мерима (загрли Златију и љуби је).

Сиротице моја,
Спава... спава мајка —: птица, што ти поја,
Одлетила небу... облаци је скрише...
И ње нема више... и ње нема више...

Хасанага (блијед као смрт, порушен и од бола као ван себе, ухвати се за косе и кроз сузе гледа на мртву Хасанагиницу).

И ње нема више... и ње нема више...

— Завјеса. —

ЛУКИЈАН МУШИЦКИ

СТУДИЈА ИЗ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ОД

Дра ВЛАДИМИРА ЋОРОВИЋА

(Наставак)

3. Нов. 1816. пише Вуку: „Ако би ми Пінкертонъ могао помоћи, я бы се пріміо превода Новог' Завѣта на Сербски. Нужда бы ме пооштрила, да скоріе радимъ... Къ оном' преводу, я мыслимь да е нуждань сѣченикъ, й кои орігіналъ разуме да изъ потока не црпи. Светыня се гнуша просты руку — то есть — по мненію наши Србаля. Я нисамь радъ Вама преотети. Искренно говоримъ: правіо я или другій, морао бы быти сѣченникъ из многихъ причинъ“[1]. Како је Вук узео тај посао на себе

[1] Вук. Преп. II, стр. 109. 17. Нов. 1817. писао је Мушицки Вуку: „О сербском' преводу Бібліе ово мыслимъ й непоколебимо держимъ, да се преводъ са славенскимъ орігіналомъ заедно, т. е. съ друге стране печата (кад' годъ то буде), да не бы како прекрасній славенскій єзыкъ, исчезнувши испредъ очію народа, мало по мало дошао у презрење и забвеніе, й да не бы преводъ сербскій, безъ подлинника или орігинала текста, губіо повѣреніе й светыню. Друго, да се преводъ сербскій печата иждаванiем С. Петербургског' Содружества, а не Лондонског'. Лако можете знати причину. Лакше бы церква сербска допустила простый преводъ, и цѣо бы народъ съ већимъ повѣреніемъ приміо, само зато, што є Россія съ нама єдиновѣрна“. Неколике године касније, кад је чуо, да Вук озбиљно спрема издање, писао је Лукијан митрополиту Стратимировићу, 6. Јан. 1822., ово: Он је са сигурне стране чуо, да ће библијско друштво издати Вуков пријевод, па пита: „Но каковъ будетъ сербскій новаго Завѣта преводъ? ынѣ Вукомъ предпріемлемый? Каковъ языкъ въ немъ? Какова орѳографія? Не свѣдуштъ подлиннаго

и сам тим хтио да се помогне, то је Мушицки морао да одустане, а и иначе и од самог Пинкертона није тада било каквих нада. Али му Вук предлаже друго: „Како бы било, пише он њему, да вы садъ томъ приликомъ печатате у єдно све ваше одбраніе оде (т. е. коє вамъ не могу шкодити?) Я мыслимъ, да бы то было за васъ врло добро: нека виде пріятельи (на свою радость) и непріятельи (на жалость и печаль) да вы ниесте іошть

греческаго языка и чрезъ то не могій проникнути въ смыслъ выспренныхъ словъ славенскихъ и изреченій, прибѣгнетъ къ чужымъ, убогимъ преводомъ. Колико ту самый смыслъ, въ разумъ истины водити имуштій, колико языкъ и тѣмъ и книжество сербско изгубити возможетъ“. И наставља: „Обаче аште бы преводъ его и всѣмъ требованіямъ удовлетворилъ и тѣмъ совершенъ былъ, не изгубитъ ли по премногу или паче не лишится ли всего уваженія предъ лицемъ парода, по тому токмо, что отъ него происходитъ? Книга свяптеннѣйшая, преведенная человѣкомъ, не токми іако міряниномъ суштимъ, но купно человѣкомъ, сотворшимся чрезъ Рѣчникъ свой всѣмъ снародникомъ свымъ и мерзкимъ и гаднимъ, каковый приступъ получитъ ко всякой фамиліи, ко всякому человѣку, по цѣли Библійскихъ содружествъ? Не паче ли где кой Сербинъ сей его преводъ книги, иначе и милы и святы сербскому Роду, вмѣсто чтенія въ огнь вергнетъ? Не видно ли убо есть напреди уже, іако Библійское содружество наручившее ему преводъ сей, тѣмже истымъ обманулося бы и высокія цѣли своея, не и безъ тщеты своея лишилося?“ И пита даље: је ли превод библије у опште потребан? За оне, који знају оригинал не, али за оне који не знају како? Како нарочито ради језика? Нипошто да то изведе Вук, митрополит то треба свакако да спријечи. А учиниће то најлакше, ако усиише о том Александру Ивановићу Тургењеву, директору у министарству просвјете, да га упозоре на важност и опаспост ствари. Предујам дан Вуку да се врати и друштво опомене, да тим не би учинило никакве користи. А за превод нови препоручује сам себе. Вели да он већ од десет година има готов материјал за библијски рјечник. Тражи од митрополита заштиту и помоћ, и то „солнце славы Вашея да не зайдетъ безъ чрезвычайнаго блистанія въ предѣлъ безсмертія, откуду зрацы его возвратно сіяти имутъ Сербскому Роду во вѣки“. Уз то предлаже оснивање једне манастирске штампарије и разлаже погодбе за њу. Зна се, да су оваке разне интриге омеле тада објављење Вукова Новога Завјета и да су нарочито у Русији били против њега. Ту је она позната хисторија са прерадом Стојковићевом. Ово писмо митрополиту објављено је у „Бесели“ 1868., а спомињана мјеста су на стр. 80. и 87.

умрли, ни пропали, и да поредъ лугића ниесте лиру заборавили и род любити престали“[1]. И другом приликом: „Вама је то једини начин, да се примите књижества, па ће те онда и образ осветлати и непријатеље посрамити, и новаца добити. Дајте словенску Граматику, дајте српску литературу, дајте ваша стихотворенија, па ето онда свега. Онда ће вам и мало и велико по народу српскоме пјевати „Нам бызьм олсун“. И иза тога долазе ријечи важне, пуне значаја, пуне дубоког самопоуздања и оштрог духа Вукова, ријечи, које треба да се запамте као један свјестан поклич у стварању новије књижевности српске[2]: „А сада је баш за вас врјеме, да изиђете на позориште српскога книжества, *да ову епоху утврдимо и темељ књижеству да поставимо*, већ је врјеме, а видите да нема никога, него све којекакви ђаци и ципори, видите ли како ваш пријатељ Витковић жељу своју пише; да онаквоме списателју треба фиргаз, докле гођ не научи склапати имена и спрезати глаголе, и по српскоме синтаксису састављати разговоре“.

Касније опет мисли Лукијан да преводи на српски и славенски све епистоле Хорацијеве. Али је превео само посланицу Целзу Албиновцу[3] и на том је остало. Онда предлаже митрополиту, да се за све српске цркве преведу руске проповједи митрополита Амвросија; он то узима на се рачунајући, да ће тако и имати материјалне добити и ублажити митрополита. Али му то одбише.

Његово стање није било лако. Он је дубоко сатрвен писао Вуку 3. Нов. 1816.: „Дугъ, дугъ домашній и посведневне велике потребе и нищета моя собственна безъ крайцаре а жеднимъ за бѣдномъ літературомъ — то с мени сцулла и харібда“[4]. А лицем на Божић исте године пише поново: „Пре нег' што 'самъ вам' почео писати, нека црна чама быяше ме напала (хоћете ли

[1] Гласник срп. учеп. друштва, св. 72, стр. 121.

[2] ibid. стр. 123.

[3] Вук је штампао без знања Лукијанова, али не с потписом и пише му: „име ваше ніе печатано, да можете казати „ніе то мое“ ако вамъ ніе по вольи“, („Стражилово“, 1886, стр. 1385.)

[4] Вук. Преп. II, стр. 108, 129, 138, 190, 192, 203.

погодити каква? — дугъ! дугъ! и силне потребе повседневне! Иде ново лето! Конте се скупляю! Кредітори се являю! То ме изъ сна буди“!).[2] 6. Фебр. 1817. извињавајући се Вуку, што не пише чешће, вели: „Помозите ми испливати изъ овог’ мора, пакъ ’ћу вам’ сваке поште писати и подоста“.[2] Већ тада долази он на мисао, да преко Јеремије Гагића пошље руском цару једну молбу (у стиху, као оду) за помоћ. Јер се, како сам вели, бојао „погибели морални, коя се лако може родити“. (В. Пр. II, 143). У Јулу, кад је приспјела жетва и нови трошкови, он пита Вука: „Ohe ли за Бога што отъ Гагича помоћи доћи? Пишите му да не пропаднемъ, да ми се не смею врази“.[2] (Гагић је Вуку писао 11. Маја. да нема скоре помоћи).[1] 1. Септембра (од 20. Јула до 1. Септ. није писао Вуку) Лукијан му с осјећањем неке утјехе пише; „По оном’ прећашњем’ мом писму могли сте, може быти, мыслити да ’сам већъ близу бездне отчаянія. О том’ васъ е могло већма увћравати мое ћутање одъ оног’ доба. Hie, hie! Не дамъ се iошт! Нападне ме кадкад црна жучь — меланхолія —, ал’ онда таки спаднем луру“.[2] 22. Новембра још непрестано у новчаној неприлици, поручује Вуку: „Тражите ми у цћлом’ Бечу новаца у заямъ. Послаћу Вамъ облігацію у име монастыра, спахијлука.... Браћо! Ако ми вы не нађосте помоћи макаръ гди — онда Бога ми за мене зло“.[2] А требало му је, у овај мах, до 5000 форинти, јер је година подбацила, а дуг висио над главом и митрополит тражио чисте рачуне до краја године.

Очајно је његово писмо од 22. Дец. 1817, којим се обраћа на Вука и Копитара, да му код бечких Срба нађу новаца. А знао је ипак добро како бечки Срби нијесу били дарежљиве руке ни спрам Вука, ни спрам других Срба, па с тога није њима ни досађивао, нити се од самог сиротог Вука много надао. У једном писму Вук му пише (25. Јан. 1818.) да се и он и Копитар много брину за њ: „Вы ћете вћровати да е, одъ како е дошло ово ваше писмо до садъ, моя и Копитарова свакій данъ

---

[1] Вук. Преп. III, стр. 5.
[2] Вук. Преп. II, стр. 108, 129, 138, 190, 192, 203.

прва ріечъ на састанку, и послѣдня на растанку, была: шта ћемо радити съ Мушицкимъ. А я самъ по читаву ноћъ у постельи о томъ мисліо“. (Гласник, 75., стр. 276.). Али тим оштрије тражи он новаца од свога пријатеља Михајла Витковића, за кога је знао да их има. 29. Априла 1819. пише он њему раздражено: „За Бога шта ты уради одъ мене? Обећа ми крѣпку и несумнителну помоћь. Я се нада! Чека и чека на тебе! ти ћута 3 мца. Не мого самъ тражити друга средства! Ахъ, докле ме доведе! Кое средство данасъ предузимамъ, кадъ самъ већь близу челюсти погибели, могао самь предье. да ты не ћута!.. Ако усменнw не усходатајствуешь, онако силно говорећи за пріятеля и брата свога, као што си за Дивана у торонталской вармедьи говорио, я пропадо, погибо!... Ахъ брате! баремъ се садъ дигни, избави ме! Ако се ты крѣпко и брзо мене примишъ, я ћу се избавити за 15—20 дана! Не мой, да уздапемъ при моралной смерти на тебе! Не сачува ме човекъ, а можаше! пусти ме, да погибнемъ!“ И даље: „За Вуковъ лексіконъ дадоше люди кои 5000 ф. кои 500 ф., а за мой животъ — кои живимъ само за родъ и роду, а не себи, ком' е путъ готовъ къ епіскопству etc. etc. да не дадѕ?“ И даље врло наивно, ћифтински и непаметно наставља: „Нашто бы ми было народолюбіе? Не бы ли суетно было и право лудило. Не трѣба ли да се народолюбіе стіхотворца оснива на истиной правой цѣни народа, кои уме цѣнити и бранити сынове народа? — Најпосле на дополненіе сумме отиди опетъ Текелію. Да познамо люде. Нек' ме избаве, нек' ме прославе, да ихъ прославимъ, да ихъ безсмертне у роду учинимъ, осветлаћу образъ и њима и себи“.[1] На једном мјесту тврдило се,[2] да је Витковић одиста зајмио Лукијану 10.000 форинти, али то није тачно.[3]

Лукијан не зна шта ће. Тјешти се, резонује и цјева:

---

[1] Новыя письма, стр. 859.—860.

[2] Летопис, 1889, св. 158. стр. 43.

[3] Витковићъ ме превари и смете“ пише Лукијан Вуку 20. Нов. 1819. (В. Пр. II, стр. 241.) А 5. Септ. 1822. пише Витковићу: „От сад нигда више не говори о помоћи новчаной за мене“. (В. Пр. III, стр. 654).

Ѧ̈ще мнѣ рамена̀, тѧ́жкимъ подъ бре́менемъ
Пре́жде вре́мене здѣ̀ па́дша ницъ, червь сгры́зетъ,
Варвїтъ, дѕ́ха печа́ть ми,
Пѣ̑сни въ ми́ръ разнесе́тъ мѡ́ѧ.

Али види да с тијем ипак не излази на крај: рачуни су, сигурно, најсухља проза.

Надъ Ши́шатовцемъ о̑блакъ
Сгѕсти́всѧ, чернъ гроз́и́тъ
Лоза́мъ, страши́тъ слабъ кла́сакъ;
Громъ древа бли́зъ рази́тъ!

11. Дец. 1818. пјева он у оди Григорију Гершићу:

Друже! Я самъ ти вечь на среди синя
Мора. Буря ми чунъ колеба страшно.
Я̀ т̀ не оставлямъ весла;
Отгони талассе духъ.

И сад дође у невољи поново на мисао да се обрати за помоћ, пошто се узалуд одом обраћао и Србима у Трсту и кушао да одом дјелује и на грофа Головкина, самоме — руском цару! 1819. пјева оду ѥ̑гѡ величеству императору Александру Павловичу:

Царю̀ Славе́нскїй! Неба посла́нниче!
Тобо́й коли́кимъ снѧти сѕ́ть цѣпи съ но́гъ!
Коли́кимъ сте́рты го́рки сле́зы!
Щѣдростью мїръ Твоею̀ ѥ̑спо́лненъ.
Небе́съ ѧ́зы́комъ въ дверь милосе́рдьѧ Ты
Толща́ю бѣдѣнъ въ бе́здн8 ѿча́ньѧ
Време́нъ сл8ча́йми злы́ми па́дшїй,
Жи́знь возврати̑ мнѣ̀ и ли́рѣ Се́рбской.
Стремя́сь поле́зным̀ъ бы́ти согра́жданѡмъ
Въ мою̀ о̑би́тель М8́зъ приведохъ собо́ръ,
Сребро̀ презрѣвый, ны́нѣ ви́ж8
Въ то́мъ ѿзбавле́нїе ско́рбной жи́зни.

Не зна се, да ли је пјесник ту и још једну оду из исте године кушао да достави цару. У оди Атанасију Стојко-

вићу он овога моли да посредује, да каже цару „мое нещастье“.

Покой ѿтбѣже; бѣдствѕетъ здравы, честь!
Въ души смѕщенье; лугѕ покры печаль!

Коментатор, који вели,[1] да „ово искањѣ помоћи може се сматрати више као излывъ душевный, него право актеванѣ помоћи“, не ће имати право, јер из оде А. Стојковићу, из ријечи: „мнѣ на немъ (цару) почиваетъ надежда крѣпка“, и осим тога, што он за ту ствар ангажује и самог Стојковића, увјеравамо се, да је одиста мислио на неку помоћ. А могуће је тим прије, што је и Вук на свом путу у Русију, те године, био лијепо дочекан и што му се много обећавало, па је Мушицки према њему још више рачунао за себе.

Нешто раније обраћао се он одом за помоћ и грофу Разумовском: „ѿтвéрзы Ты мнѣ щéдры дла́ни“.

Сваки дан бивао му гори. Он је губио наду и све више почињао да очајава. „Расеяна ми е глава отъ стра и ужаса мог' состоянія“ писао је Вуку још 28. Маја 1818[2]; сад је, међу тим, било још горе. Од како су почели да га, како сам једном рече, „носе таласи очаянія“ он је изгубио присутност духа и неодлучан, да ма што уради сам, гледа да му као милостиња стигне новац ма с које стране, да би некако могао „шах мое судбе изиграти“.

Из тог времена (1819.) године имамо један његов извјештај о дугу и раду његовом у манастиру. Он га је касније унио у свој *Позив* за осниванье књижевног друштва желећи да увјери своје пријатеље о својој невиности:

„Непрекословно (пристрасно прекословіе лако се отразити може) монастыръ е Шишатовацъ међу дванаестъ фрушкогорскимъ монастырма, кромѣ трію изъ њи, Ремете, Язка, и Раванице, свію прочи, у многомъ призрѣнію, најоскудніи, й највише се землѣдѣліемъ бавити мора.

„Таки у почетку полученогъ правленія овымъ монастыромъ (отъ 1. Јулія л. 1812.) нашао самъ редъ

[1] Лукіана Мушицкогъ Стіхотворенія III, стр. 215.
[2] Вукова Преп. II, стр, 216. 230.

восточны келія, 42 хвата дужиномъ, съ кровомъ обветшалымъ, худымъ, и са свимъ нарушеннымъ; страну сѣверну, после падши келія л. 1793. летвама ограђенну; у огради монастыра и по келіяма и по држалиштама оскудѣніе вещій, не къ едной удобности и пристойности служећи, но и найнужніи; нестроеніе и нередъ свуда; нѣка изъ зданія икономически клонивша се къ паденію, а нѣка, на штету прихода, недостаточна и худа. Погледавши на челюсть толики потребностій и на мерзку смѣсу, напуни се стра̄ и ужаса. Видіо самъ са смущеніемъ духа, да, докле се та челюсть не загради, смѣса (хаосъ) не истера се ванъ, дотле не ћу моћи ни мыслити о пређашньимъ упражненіяма моимъ.

„Ко одъ мои пріятеля зна бывше стремленіе моє ко кньижеству, лако ми вѣровати може, да бы самь, за скоро возвышеніе и готово возобновленіе состоянія, Архимандріи Шишатовачкой пристойногъ, за востановленіе свудъ поредка, дао изъ собственности мое, да самъ само имао быо, десетъ тысућа папирногъ новца. Тако я почитуємъ време. „Дуго є художество, а кратакъ животъ“.

„Шта ми дакле оста, да радимъ? Узе на рамена бреме тешко и бреме пуно неблагодарности, да найпре обще добро, народне цркве добро, у болье станье приведемъ, а после да се старамъ о своемъ опредѣленію. Надежду самь тврду имао, да ћу поне за три лѣта цѣль достигнути. Но судба ми моя то не допусти. Єдва после седамъ година, неослабнымъ трудомъ, силнымъ бореніемъ съ тысућныма препятствіяма, личнымъ пожертвованіемъ моимъ, и помоћу пріятеля мои, доће къ краю намѣреніе мое. Редъ є восточны келія покрывенъ, страна сѣверна стѣномъ ограђена. У огради самогъ монастыра пређашнѣму недостатку снабдѣніе, нереду редъ є послѣдовао. Зданія су икономическа кое изъ нова дигнута, кое обновлѣна. Та таковымъ у цѣлой Фрушкой гори отимаю преимущество. Самовидцы, по маломъ сравненію, о томъ се лако увѣрити могу. Колика подвига, усиленія и посведневногъ труда ста мене то монастыра снабдѣніе и обогаћеніе, зна савъ окрестный предѣлъ србскій.

„Да бы лакше свакій себи представити могао, колико є оскудѣвало овомъ монастыру, кои, на земльи ро-

нећой се къ западу основанъ, по цѣлой окружной земльи своіой, ни песка, ни вапна, ни дрва употребителны за зданія нема, представићу на кратко предъ очи, кои су были за седамъ година (као што сведоче рачуни, снабдѣнни автентическима контама) већи трошкови на сама зданія, кое монастырска, кое икономическа.

На поновленія и поправленія (репарацію)	5871	ф.
Столару (тишлеру)	1248	„
Тесару (цимерману)	720	„
Бравару (шлоссеру)	1539	„
Ковачу	1565	„
Мѣдоковачу (казанџіи)	492	„
	11,435	ф. в. в.
или у сребру	4,574	ф.

„Таковыма трошковы, єданнутъ учинѣнныма, загради се челюсть несыта потреба Шишатовачки овдѣ на 50. а тамо на 100. лѣта. Но и приведенія самы плодоносны источника монастырски благодѣянія требало є веће трошкове; као исплата 9. частій у воденицы цѣномъ 720 ф. в. в. и пр. *Подвига сїа толика даш' Шишатовцу поредакъ.*[1] По изверженію нестроєнія и мерзке смѣсе отвори се дверъ Музама небеснымъ, путъ, непроходанъ бывшій, равнымъ се учини.

„Сви окружујући мене Срби видише ме принуђенна властію ини противъ препятствія внѣшньи, коя су на путу стояла и напредку моемъ и благостоянію монастыра. Све, што є годъ красно и великолѣпно, тврдо и постоянно, и преће мене, добыо Шишатовацъ, не толико благодѣяніяма своимъ; не двѣма, кое су врховне, рубрикама, віну и шлировицы; не арендама, будући да є само єдна одъ крчме, и къ тому мала; не шуми, найслабіой међу фрушкогорскима, и єдва више што, кромѣ за огрѣвъ, приносећой; не толико, велимъ, свимъ благодѣяніяма своимъ, и съ концемъ Декемврія счислѣннымъ, колико ревности, неослабномъ прилѣжанію и усиленію свакогъ одъ настоятеля приписати има.

[1] Очито према Вергилијевом стиху:

Tanta moles erat Romanam condere urbem!

„Тако црква обительи светогъ и праведногъ *Стефана,* коя међу тимъ, докъ Раваничка, покрываюћа угасше сунце славе србске — священный останакъ кнеза Лазара — достойно украшена не буде, међу сосѣдныма сестрама своима преимућственно великолѣпствуе, ревносномъ и прилѣжномъ настоятелю, Вікентію Поповићу, после Епископу вршачкому, примѣрно потрудившему се о ньой, вѣчнымъ спомепомъ служи. Восточны келія редъ, у коегъ собама обиталище пространо, красно и за киьижника удобно и пріятно имамъ, чини у мени често, съ благодарномъ признателношћу, воспоминаніе предшественника мога, *Гаврила Стефановића,* кои є онай подигао. Но у похвалномъ предпріятію своемъ не бы они за живота успѣли были, да су нужна средства изъ едны благодѣянія Шишатовачки очекивали были. Онай жертвова знатну изъ свои Епископски прихода сумму, овай пада у нужду узимати у заямъ и чрезъ то задужити се близу до деветъ тысућа форинти (у банкама).

„Искуствомъ, собраннымъ изъ пресмотрѣнія рачуна монастырски отъ тридесетъ година, знамъ, да Настоятельи Шишатовачки нису ниєдну годину заключити могли безъ дуга, поне малогъ, а кадъ су годъ што веће предузети намѣравали, већимъ су се дугомъ обременити морали. А есамъ ли я, по толикомъ и толиколѣтномъ борећю моемъ, већ у пристанищу? Нисамъ. Још ме носе ужасни таласи дубокогъ мора, на средину косгъ ме однесе непогода судбе моє.

„Велика предпріятія за скорія приведенія благостоянія монастыру требовала су велике трошкове. Долазила є нужда узимати многе займе. Ови, чрезъ слѣдовавша чрезвычайна обстоятелства дома и времена, не могоше быти враћени, но къ тому се умножише. Расле су лихве (интереси). Осташе конте трговачке и художничке неисплаћене. Приходи годишньи не помогоше. Паде цена вещма. Стече се на конацъ дугъ съ концемъ седмогъ лѣта, то есть л. 1819. до 8000 ф. у сребру.

„Кадъ бы на срећу киьижества србскогъ, и на срећу Рода србскогъ, нѣму могућны и щедры покровителя киьижника и киьижества, или искусны и богаты иждителя было, то бы у случаю, кадъ не бы довольни были

приходи Шишатовачки, реченну сумму дугова, іопт' отпре, самъ я исплатіо био, продавши аки на књижественной берзи рукописна дѣла моя, и тако реченный седмый годъ не съ оным ужаснымъ бременомъ, по безъ крајцаре дуга окончао бы се био, и тако бы по чистой цѣлы моіой, клонећой се свето ко благостоянію монастыра, и посредственно къ томе, да бы се на општу ползу са свимъ предати могао књижеству, сва предпріятія и дѣланія моя, на одобреніе и удовольствіе власти моє, остала была монастыру у корысти, безъ свакогъ бремена".[1]

У невољи, да би ма како дошао до новаца, он смишља разне планове. 29. Априла 1819. пише као неку признаницу, с манастирским печатом и с насловом: *Щедріи Благодѣи,* за спас свој и избављење од моралне пропасти, тражећи 10.000 форинти. „Долѕподписанный свято ѡбѣщаетъ или возвращеніе даннагѡ, âще тако воехощѕтъ избавители ѥгѡ, съ теплѣйшею благодарностію или за дарованное вѣчнѕю признателность ѝ благодарность предъ цѣлымъ Родомъ Сербскимъ". У то исто доба пише и Магарашевићу „новце очекивамъ као озебао сунце".[2] Било је већ дошло до краја: Мушицки се бојао, поред дуга, још највише и тога, да му ствар не дође пред синод, јер тим би његовој каријери био учињен крај. „Мени ће ови дугови — тужи се он — пресећи путь, кудъ самъ тежіо. Ал' само да нисамъ дужанъ, волео бы нежел' митру". Он се обраћа Стратимировићу, да одгоди још за неко вријеме преглед благајне и рачуна, али онај, држећи се манастирског реда да се рачуни полажу сваке године (што није увијек радио), од-

[1] Ово његово полагање рачуна има да се допуни. Мушицки га је удешавао ради јавности: он не ће да призна да је он за шест година задужио манастир више, него оба његова претходника за тридесет; он не ће да каже, да је дуг правио често без знања осталог братства, и не ће да види да су његови издаци — самом бравару, на примјер, — веома велики, чудновати. А друго, њему нико не пребацује да је бацао паре, да је упропастио имање, него само то, да их није употребљавао рационално у једном извјесном размјеру и темпу. Међу тим, имали смо прилике да видимо, како је он и као владика, и без оправљања манастира, вјечно грезнуо у дугу.

[2] Голубица, 1842. стр. 300.

бије му молбу. И написа му 24. Априла те године у једном писму и ово: „Донесенія бо противѕ васъ повседневно растѣтъ и умножаются, а нарочиѡ проносими бываете, да всѧ, чѣже за продаяніе имѣсте, продали, и такѡ долги наплатити и изгладити могли есте“. И одреди му мјесец дана времена, да уреди ствари и приправи новце.

Мушицки није знао шта ће. Обраћао се за новац на све стране, али помоћи не би ни од куда и казна је сад чекала на њ сваки дан. Помишља, најзад, на издавање својих ода, оно што му је Вук још 1817. године препоручивао. Већ је био спремио и план и посвету и наслов. Поредати их је мислио овако: 1.) Оде (I. и II.), 2.) Елегије, 3.) Еклоге; 4.) Епиграми, 5.) Наравоучителни стіхови и 6.) Писма. Томе би дошло: Прибавленіе: 1.) Преводи нѣмецкіи моихъ ѳдъ, 2.) Примѣчанія на моя сочиненія, 3.) Хронологически рјад всех сочинених (1801—1820) и 4.) образы моихъ стопосложеній. Посветити их је хтио новосадским грађанима, ваљда у нади материјалне помоћи, а наслов им је требао бити: „Струкъ Шишатовачкихъ Цвѣтовъ“.[1] Али у брзо увјери се, да је и то све узалуд, pia desideria, како он сам вели. И пита Вука, казујући тим питањем сву узалудност посла: „А камо ли Verleger? ко бы дао иждивеніе?“

Послије мисли на оснивање друштва: „Сербское языкоиспытателное содрѕжество въ монастырѣ Шишатовцѣ“. 25. Марта 1820. године писао је он програм и циљ тога друштва. „Намѣренїя сегѡ ѷчснагѡ содрѕжества сѕтъ: 1.) Распространеніе ѿсновательнагѡ вѣдѣанія Сербскагѡ церковнагѡ (славенскагѡ) языка по народѕ сербскомѕ. 2.) Изображеніе народнагѡ сербскагѡ языка къ вишемѕ совершенствѕ и ѷчиненіе ѣгѡ за вся наѕки. 3.) Печатаніе по разсѕжденію содрѕжества ѿличнѣйшихъ писаній ѻвѡ членѡвъ, овѡ же и дрѕгихъ ученыхъ Сербѡвъ, во первыхъ пѕтемъ предчисленія въ ползѕ содружества, поздѣе же иждивеніемъ тогѡже. 4.) Изданіе тримѣсячнагѡ періодическагѡ сочиненія подъ заглавіемъ *Сербскій Вѣстникъ*“. Као што се види у овом програму лежи идеја оснивања

[1] Касније мислио да им да назив само „Шишатовачко цвѣће“, или чак и „Пустынное цвеће“.

једног књижевног практичног друштва, за ширење просвјете у народу, издавању једног периодичног листа и књига, идеја доцније *Матице Српске*.

Међу тим, да се виде ближи разлози за постанак ове идеје, њени директни мотиви, довољно је да саопштимо Лукијанов проглас. „Подписанный по ꙋсердію и рачителности своей къ сербскомѕ книжествѣ, желая поставити себе въ состояніе, да бы дѣла своя рѕкописная въ совершенство привести и єже скорѣе пріѕготовити могль къ печатанію, позываетъ любителей сербскагѡ книжества въ содрѕжество къ споспѣшествованію ѻбщеполезнагѡ намѣренія своегѡ. Желаетъ, да бы каждый членъ содрѕжества часть нѣкѕю, по могѕтствѣ своемѕ, въ заимъ, безъ лихвы, на два года, числая ѿ Јѕніа 1821, нынѣ ѥже скорѣе, по полѕченіи ѻблігаціи, далъ. Позыватель даетъ ово: ѵпооекѕ слѣдѕющая рѕкописная дѣла: 1.) Вещества книжественная (матеріалы) за періодическое изданіе (журналъ) подъ заглавіемъ: Сербскій вѣстникъ. 2.) Грамматікѕ славенскѕю. 3.) Грамматікѕ сербскѕю. 4.) Сравнителнѕю Грамматікѕ славенскагѡ и сербскагѡ языкѡвъ. 5.) Словарь сербскій производный. 6.) Стіхотворенія въ двухъ частехъ: славенски и сербски. 7.) Библіографіа, или совокѕпленіе и познаніе всѣхъ сербскихъ книгъ, доселѣ изданныхъ, и по системѣ книжества раздѣленныхъ. 8.) Словарь библійскій. Позыватель ѿдаетъ, во свое время, членѡмъ содрѕжества признателность и благодарность свою предъ лицемъ всегѡ народа, и услѕги ихъ общеполезныя содѣлаетъ въ исторіи книжества сербскагѡ. Надѣется позыватель требѕемомѕ спомоществію наипаче ѿ доблественныхъ и великодѕшныхъ народолюбцевъ новосадскихъ, земѕнскихъ, темишварскихъ и тріестанскихъ. Да никтоже ѿ членѡвъ посѕмнится ѡ полѕченіи, за реченное время, вспять данныя ѩмъ части. Ничтоже бо толь трѕдно, толь тяжко есть позывателю, ѐже слѕжити можетъ ѐмѕ къ содержанію чести ѩмене своегѡ“.

А иза тога долази ова изјава, коју су оснивачи требали потписати: „Подписанни своеручнѡ позванни отъ Пречестнѣйшегѡ Господина Лукіана Мушицкога, Архимандрита Шишатовачкогѡ, у содружество за подпомаганье књижественне дѣятелности, *а предварително, да*

бы нѣга у садашньима нѣговымъ обстоятелствы подпомогли, да бы у состоянніе дођи могао, да општеполезна књижествена дѣла своя изда на свѣтъ, и добро знаюћи, да є истиногъ народолюбца света дужность предприятія клонећа се къ ôбщой ползи народной, по могућству своме подпомагати, на тай му желаемый конацъ, высокопочитуюћи довольно осведоченно досадъ пламенно народолюбіе нѣгово примѣрно радѣніе о общой ползи, *са усердіемъ, по могућству нашему, новчану помоћь*, съ тимъ условіямъ, да за три године, отъ 1. Јунія л. 1821. (тај датум означио је, ваљда, с тога, што је рачунао да се дотле може скупити друштво и новаца) мислећи, свакомъ одъ насъ даншу му сумму новаца, безъ лихве, вратити дужанъ буде".

Касније, пишући нови позив за то друштво, он му одређује овај циљ и даје ово име: „Содружество за подпомаганье књижественне дѣятелности". Он не крије, да се то друштво има створити само ради њега, да га спасе из ове неприлике, у којој се налазио. И не кријући то, он казује и зашто то чини. У том позиву налазе се у § 6. ове његове ријечи, којима мотивише зашто треба тај новац:

„1.) Да ми све оно, што самъ за осамнаестъ година чина моегъ у књижеству и отличію, трудомъ и усиленіемъ моимъ добыо, и на мою и на общу штету не пропаднє, необходимо нужно ми є, да што скоріє сметнемъ иго дугова съ рамена мои, да ѵдру, коя ће да ми прождере све плоде моє и коя ми свакомъ напредку моемъ грози, изъ дома истерамъ. А помоћи се на то отъ стране монастыра надати не могу, зашто су му приходи годишньи малени, наипаче на садашньe време, и єдва довольни за пристойно содржаніє самогъ нѣга.

„2.) Да не бы се чрезъ особитый случай моє незгоде и бѣде мнѣніе међу монасима на презрѣніе наука и књижества, утврдило, као да за србске монастыре кои изъ икономіе живе, нису учени и књижевни настоятельи, радъ самъ и могу, съ помоћу любителя књижества, доказати, да какогодъ што књижницы желе у свему редъ и ништа не штеде, што имъ служити може къ приведенію состоянія, у коемъ се наукама и књижествомъ

и поредъ икономіе мирно занимати могу, тако и случайна и несгодна слѣдствія намѣренія свои, као што су дугови, уклонити ѝ дугове, ако имъ ніе могуће другоячіе, помоћу самогъ кньижества истребити знаю.

„3.) Да предъ цѣлымъ народомъ покажемъ, колико я заведеніе црквенно (монастыръ) и обще добро народне почитуемъ, наипаче одъ оне стране, отъ кое я представлямъ, себи опредѣленіе нѣгово.

„4.) Да покажемъ, колико любимъ и почитуемъ народно кньижество и златну ползу распространенія нѣгова по цѣлом народу. Кадъ се од робства (то су ми садашньи дугови монастырски) избавимъ, за тимъ дѣла моя на свѣтъ издамъ, и избавительма моимъ данну за избавленіе моє сумму вратимъ, чиниће ми се, као да самь толику сумму на ново за себе добыо.

„5.) Само да дугъ, кои с необыкновеннымъ начиномъ на гласъ изишао, и слѣдствія на предосужденіе чести мое за собомъ простире, свакомъ испредъ очію уклонимъ, лако ћу правленіе мое врученнымъ ми монастыромъ, успѣванье овогъ и безкорыстіе мое не само пред высокимъ надлежателствомъ моимъ, но и предъ цѣлымъ народомъ и предъ самымъ врагомъ оправдати моћи. Не може ни самъ дугъ правдомъ, може само викомъ и временомъ своимъ погребсти услуге мое, чинѣне при задужбини србской. Найчистіе извиненіе дугова, коима самь, по већой части, добыо средства къ общеполезной цѣльи, найосновательніе правданье и средства и цѣльи исчезава предъ неумытномъ рѣчію: „плати“. Све губимъ, ако не платимъ, и ако све не платимъ; све добыямъ, ако све платимъ. Честь моя и света цѣль ишту, да све добыемъ (да не пропаднемъ), — дакле све платити морамъ. Кадъ све платимъ, добыямъ нове силе, да десеть пути накнадимъ оно, што платимъ за избавленіе мое“.

Кад њега лично то друштво спасе, онда ће се, вели даље, „сюдна прилика отворити, да се постарамо о воздвиженію већегъ содружества за подпомаганье кньижествене дѣятелности. *Садашње као мане, предходиће овомъ* већемъ као образацъ. Кадъ се тако веће содружество у народу србскомъ подигне, не ће будући *Орфе-*

лини гладомъ гибнути; *Терлаини* милогъ отечества оставляти; *Соларини* усредъ обще полезны дѣла борити се съ нищетомъ, добронадежни юноши, навыкши умодѣлію пребывати у бездѣйствію, као невозбуждаеми й неспомоществуеми".

Читав позив носе ове ријечи из § 12, који је међу задњима:

„Доиста ништа тако силно ніе што бы чувство народолюбія у прсима србскимъ, по цѣломъ пространству земаля, обитаемы одъ Србаля, већма побудити, подигнути, запалити могло, као сами примѣри, показуюћи, да су народолюбиви мужеви признаваеми, почитаеми, и, у колико є могуће, подпомагаеми и награждаеми у нѣдру народа: а напротивъ ништа тако силно ніе, што бы могло пламенъ народолюбія и у самымъ найискреніимъ и найчистіимъ прсима угасити; мышце, подигше се къ дѣлима общеславнымъ, wбезсилити; оклопъ вѣре съ прсію, иначе православны и тврды, на последакъ сбацыти; топле отечествољубце отъ свои кумова, пріятеля и другова, отъ пріятны и изъ младости возлюблѣны предѣла, долина, гора и источника на вѣкъ удалити као, кадъ топла любовъ къ Роду хладноћу и поругателнымъ подсмѣхомъ предерѣтаема быва; кадъ се творимє услуге презрѣніемъ й хуломъ покрываю, и ногама газе; кадъ се воинъ правѣдне вѣре хлебомъ уничиженія нита; кадъ се любителю отечества и Рода, по путу умне дѣятелности бодро текућему, предъ ноге препоне и сѣти полажу.

„Будућа повѣсть изображенія србскогъ народа мало ће наћи мужественны примѣра, одолѣвши нападанію внѣшньи зала; далеко ће више наћи примѣра унынія у народолюбивым предпріятіяма, више примѣра очаянія у намѣреніяма великим, више примѣра жертви у общеполезнымъ усељеніяма".

Идеја није остала бесплодна. 1823. млади Јован Хаџић куша да нађе новаца и начина, да изда оде Лукијанове и радећи тако он, у друштву са Шафариком и Ђорђем Магарашевићем и Мушицким, оствари само један дио плана Лукијанова: створи се 1825. *Љетопис*. Али, неосигуран и с врло мало претплатника, он би угинуо,

да тад Хаџић у Пешти не скупи шест Срба трговаца, створи један фонд да обезбиједи излазак Љетописа, и удари тако, 1826., темељ *Матици Српској*. Идеја је, дакле, потекла од Мушицкога, из мотива егоистичних, али са разлозима паметним, у његовој живој оскудици и потреби помоћи и спаса. Суха невоља његова дала је једну срећну идеју; и ако фатална по њ сама, она је била од користи за књижевност српску.

А Вук непрестано нагони Лукијана, да издаје своја дјела, да излази на јавност и љут с оклевања његова, писаше му једном, да од њега не ће никад ништа бити. Кад је видио, да је тај прекор заболио Лукијана, он му пише: „Ја сам за то казао, да од вас неће бити никад ништа, не би ли вас побудио, да што за инат учините. Нити сам ја ту мислио на ваш дуг и на сиромаштво, него на ваше оклијевање. И за то вам као пријатељ опет кажем, да је (за онога, који вас управо познаје) слаба надежда, да ћете ви икад каку књигу написати и издати! Колико има година, како ви радите „од јутра до мрака“, на камо, шта сте урадили и свршили? Ви све правите планове за напредак, а ништа не свршујете“. . . . „Зато сам казао, да ће ваши калуђери материјале у пећ бацити, за што видим, да и ви израдити нећете; а једанпут се мора мријети, ма кад било: а калуђери онда за инат вама, и да не би ништа славно и полезно иза вас остало, (зашто је ваша слава њихова срамота) да шта ће чинити, него ваше све материјале и рукописе у пећ бацити? Није већ ваља да ће и узети С. С. или архимандрит Бранковић, или Крстић, или Бео чински игуман, или ваш Партеније да изради и изда на свијет ваше чести и славе ради?“[1] Узалуд! Лукијан ни сад, па ни касније, нема ни воље, ни мара да своје радове штампа, осим поneке оде, и Вук га је одиста добро познавао, кад му је рекао да нема наде, да ће он икада какву књигу написати и издати.

Мушицки је, услијед силних брига и вјечног трзања, био у то доба толико раздражен, узбуђен, да су се при-

[1] Гласник срп. ученог друштва, св. 72., стр. 125.—126.

јатељи његови озбиљно бојали за његово здравље.[1] Катастрофа је била неизбјежива, они су знали, да ће удар морати доћи и гледали су, да га љубављу својом и поштовањем ублаже. Имао је Мушицки тада, уз оне старе, и неколико нових пријатеља. Међу њима се истицао Јован Хаџић, пјесник с псеудонимом: Милош Светић, који је касније стекао необично висок глас и био одушевљен обожаватељ поезије Лукијанове. Од раније је познавао Ђорђа Магарашевића: још 1817. год., кад је цар Фрањо I. с царицом долазио у Карловце, Лукијан је написао за ту прилику а Магарашевић калиграфски преписао три оде, које је цару предао митрополит лијепо увезане и окићене пантљиком. „Я самь тако 'тео, вели Мушицки, тако ми е већій триумфъ". И у захвалу за ту услугу Лукијан је испјевао Магарашевићу пјесму, необично хвалећи „красоту дивну художног пера твог'". Магарашевић се, опет, дичио њим. „Да ние овде Г. Мушицкій, любимыи наш Хорацій, пише он Вуку, завидио бы вам, што можете непрестано с Г. Копитаром быти".[2] 1820. долази у додир са Шафариком и пјева му оду, и ако „лице́мъ ёпцѐ мнѣ' сый невѣдом'." Поред њих, још од раније, био је врло љубазан пријатељ са Димитријем Давидовићем и Фрушићем, уредницима бечких Српских Новина. Пријатељи ти, у неколико, су му ублажавали несрећу, тјешили га, али спасти га нијесу могли.

Концем Новембра 1819. дошла је једна комисија у манастир, да прегледа његове рачуне. Нашло се 21.974 ф. 35 к. дуга. Од тога су нешто одвојили, што је учињено са знањем браства, а остало 9415 ф., за које није имао оправдања, одредише да плати он сам. Митрополит, коме се Лукијан обратио, одбио је сваку интервенцију не хтијући, како рече, да му буде deus ex machina. Најзад, 22. Августа 1820. године Лукијан буде суспендован с управе манастирске и за казну остављен, да и даље остане у истом манастиру. А уз то је било наглашено:

---

[1] У октобру 1819. и лежао је дуже од врућице, врло опасно болестан. Он сам пише Вуку, да је мислио и на смрт. (Вук. Пр. II, 234.)

[2] Вук. Пр. II, стр. 474.

„Аще ли би предкосноутый Архимандритъ Апелаторіалная учрежденія нароушати, внѣ же силы и успѣха каковымъ нибоудъ противнымъ дѣйствіемъ своимъ поставляти дерзноулъ, Епархіалный консисторіумъ абіе противоу него строжайше да постоупитъ и безъ отложенія его из М. Шишатов: въ иный койнобоудь Монастиръ со свѣмъ да удалитъ“. (Летопис, књ. 130. стр. 86.) Казна та заболила је њега јако: „Я самь се, вели, за 8 година и данъ и ноћь старао, мучіо, одо по ветру, по киши, по сунцу, по роси, — пеняо се на брда, силазіо у долине, обилазећи шуме и винограде, — а садъ другій седи на столицы, па из готова исплаћуе. Кадъ ми є требало оданути одъ труда, кадъ самь се мирно у соби, и то съ чехъу могао савъ предати књижевности, тада ми отеше правленіе и издадоше свидѣтелство „немудръ во икономіи“.[1] И пише:

Ôсмъ лѣтъ въ Шишатовцѣ трудихсѧ, йнъ честь пожанѧетъ!
Сице вы не вамъ творите возгнѣздїѧ птицы;
Сице вы не вамъ богатѣете волною ôвцы;
Сице вы не вамъ носите, ô волове плꙋги;
Сице вы не вамъ сотъ медомъ полните пчелы![2]

Шафарик, још раније, жалио је његову судбину и писао Палацком: „Škoda, přeškoda, že se i na této Thebánské labuti nebevzletná křidla těžké, olověné zemského života trusky věšeji!“[3] А Копитар га тјеши: Quae tibi poterant durissima facere, fecerunt. Nunc nonnisi meliora possint accidere.

1821. он се обраћа одом митрополиту Стратимировићу, да га спасе:

Весь а҃зъ и҃ твой и҃ Сербска рода
Дꙑхомъ и҃ сердцемъ, а҃ гибнꙋ, видишь,
Носимь волнами грозны҃мь бїемь ѿ нихъ
Не сꙋщꙋ, йже б᾽ смерти и҃зъ челюсти
Йзѧлъ мѧ!

[1] Летопис, књ. 120. стр. 114. и стр. 113.
[2] Животопис Лукијана Мушицког, стр. 8.
[3] Dr. Konstantin Jireček: P. J. Šafařik mezi Jihoslovany V Praze 1895. стр. 28.

И пише: „Полезенъ бѫдѫ Сербѡмъ: токмѡ мѧ приведи ты ко брегѫ“. И резонује, зар једна несрећна битка узима жезао и част вођи? И зар је онај недостојан да му се повјери крмило, чија је лађа бијена у мору? Из тих ријечи да се видити, да је Лукијан одиста и сам био свјестан да је учинио једну погрјешку и да прилично блага оцјена његова „немудар у економији“ није безразложна.

Највише, што је њега болило, то је, што је управу над манастиром добио неки Партеније, његов бивши ђак, и што је тај имао мало поштовања и обазривости спрам њега, онако осјетљива. Било му је забрањено под казном, да ће бити изагнан из мира, ако ишта покуша да учини ван одређених граница, вели он у спису *Acta in rem meam*,[2] не говорећи ближе, какве су и докле су биле те границе. Вук га је звао у Беч, то му је препоручивао и Копитар, и обећавали му бадава стан и храну, али Мушицки не могаше да се одазове позиву, јер му нису дали, да оде из манастира. Он је 10. Нов. 1820. тражио од митрополита дозволу, да иде у Беч и да изда своје пјесме и написао је реверс, којим се обвезује, да тамо не ће ништа предузимати против црквених власти, али му митрополит писмом од 13. Нов. тај пут изрично забрани. Он је, изгледа, и иначе много трпио и био незадовољан својим положајем. Не знајући коме више да се обрати и шта да ради, он најпосле смисли да иде у Црну Гору. 1. Јан. 1821. испјевао је једну похвалну оду владици Петру I, хвалећи њега и јуначки црногорски народ, и унесавши у пјесму један, у њега иначе риједак, песимички тон:

Жизни ѧзъ! лавѵрїндъ свѣтъ
Ѥстъ полнъ. Къ ней малѡ їстинъ, малѡ
Добра. Мечты намъ къ ѵтѣхѣ слѣжатъ!

Сумње нема, да та пјесма има неке везе с његовим намјераваним путем: он је, мени се чини, хтио да се њом препоручи владици; јер иначе неког непосредног повода за пјевање те оде није тада могао да добије, осим можда

из неког пркоса митрополиту.[1] Рајковић прича, да је Лукијан ишао у Вуковар по пасош и да га је тамо поджупан ублажавао и смирио, и да је, дакле, тек на тај начин, недобијањем пасоша, напустио ту мисао.

Тада је он, не имајући да се брине о пословима манастирским, имао времена да сабира своје утиске, да мисли о својој судбини и пјева и пише својим пријатељима. У то вријеме он пише и „Сравненіе трагическихъ пріключеній двою архимандритоу сербскоу: Раича и Моушицкаго“.[2] То су кратке и сухе биљешке, у којима упоређује све случајеве Рајићева понижења, са овим својима (поређења су врло неспретна често пуста), и по његову примјеру и он враћа свом дијецезану архимандритски крст, и ако му је то било тешко: „не безъ соболѣзнованія“. У акад. библиотеци, под бр. 255., чува се на једном папирићу неколико његових биљежака од тада: колико је година лежала у ковчегу хисторија Рајићева нештампана, кад је довршена. На једном мјесту вели, да о Србима иза Рајића није писано ништа: „ѿ никтоже и̑ ничтоже“.

Положај му је и сад био тежак. 10. Нов. 1821. године он је послао неки рекурс митрополиту тражећи, да му се поврати настојатељство манастира, али не доби на њ ни одговора. Митрополит и околина му игнорисали су све протесте, тужбе и жалбе Лукијанове не марећи за њ много, шта више, пребациће му, да он у манастиру *мирјанствује,* јер пјева пјесме.

Да би дошао до новаца он мисли да преведе тада објављену граматику Добровскога. Тражио је од Копитара, да му шаље табак по табак, да би могао одмах иза појаве књиге и он свој пријевод објавити. Копитар му то, не зна се зашто, није учинио. „И за мене ће, а и за дѣло полезно быти, да я преведем“, пише Лукијан Вуку 10. Октобра 1821. „Превесhу є славенски. Може быти да ћу коегде, чрез српски младића и священика по кое примѣчаніе додати. Я се у Бога надам, да ће Академіи

[1] Вук. Пр. II, стр. 180.

[2] Издао обоје др. Бранко Мушицки у *Летопису*, 1885. књ. 144.

Россійской мой превод поволяи быти".[1] Пребацујући Вуку, што је руске неке књиге, које је донио из Русије, продао другима а не њему и тако, по његовом мишљењу, штетио српској књижевности, он тражи од њега, да му бар пошље Добровскога граматику. „С њом да се и помогнем и чест да добыем! Я ћу и дан и ноћ преводити, па кад свршим дошћу у Беч, да е печатам. Обявленіе ћемо разаслати по свима Словенима и у Руссію Србльима". Али ни Вук му никако није послао те граматике и он 6. Марта 1822. вели пријекорно: „Како да не жалим и на вас и на гдна Копитара? Та ја од те Граматике очекивам прву и последњу помоћ моју. Прву: јер прође година и 6 мјесеци, од како љуту нужду трпим, а ни одкуда ни крајцаре помоћи! Последњу: јер се другој скорије не надам". Од тог превода, колико се данас зна, није било ништа.[2] За такав један рад, поред све добре воље, он није имао ни потребног мира, ни одређене назоре. Он много намјерава и смишља, али готово ништа не ради. С тога му Копитар и пребацује позивајући га да напише оцјену о Чапловићевој *Славонији:* deberetis vos recensere, sed estis faul. А није му тражио да ради без награде; за оцјену Мразовићеве граматике нудио му је шест дуката по табаку: **habebis inde et gloriam et aureos sex!**[3] Али Мушицки не може никако да прегне на рад.

Тад се почело говорити, да ће га премјестити у Ковиљ, односно савјетовати му, да он то сам тражи. Стање му је било несносно. Његов замјеник, који је желио да постане игуман, био је, како изгледа, мало обазрив спрам њега, тако да Мушицки раздражен није хтио ни да долази више међу братство.[4]

---

[1] Вук. Преп. II, стр. 269., 271., 289.

[2] Копитар је писао Добровском 4. Јуна 1822.: **Audio et Mushickium fecisse (serbicam?) recensionem tui operis.** (И. В. Ягичь: Письма Добровскога и Копитара. СПетербургъ 1885. стр. 474.). Кад се узме у обзир, да Мушицки у Марту још није имао ни дјела, онда је тешко вјеровати, да је он до краја Маја био готов с послом. До душе и Копитар то не тврди (audio).

[3] Српска Зора, 1879., стр. 86.

[4] Вук. Преп. III, стр. 660.—661.

Куцајући на сва врата и тражећи свуда помоћи, он по савјету Димитрија Давидовића, написа и кнезу Милошу више писама очајно га молећи за помоћ. „Мени є сад, вели он, и најмања помоћ већ велика помоћ“. 31. Авг. 1822. пише: „Я бы готов было растати се с милым отечеством и отићи у Россію, гди бы и хлѣб, и альину и чест и славу добыо; но ово не бы побѣда была противу злобе и зависти, но паче была бы побѣда њина“. „С помоћу вашом могао бы сам и у Беч отићи на велику ползу књижества србског, и ползу бы ову младеж србска вашой щедроти и вашему великодушію приписала“. Нудио је кнеза да му за 800 фор. откупи дјела и да их изда, є једном нечувеном нескромношћу довикујући Милошу, да би га то „прославило и дигло паче свію Србаља, кои данас живе“, слијепо не схваћајући, да је кнез имао и значајнијих и већих заслуга. Даље вели: „намѣравам таки почети преводити єдну англійску књигу на србскій єзык и посветити имену вашем. Књига є така, да ће се ѹдостоити руку сваког изображеног Србњина, сваког велможе, даже и руку самог Императора Александра. Та ће ми књига блистателну прилику дати, возвеличити и прославити благодѣяніе и покровителство ваше по цѣлом Роду Србском“. . . .[1] „Учините, да и мени осване *видов дан*, па ћете видити красно позориште књижествене дѣятелности“. И онда долазе двије реченице, јединствене у прецјењивању самог себе: „Час мое побѣде отвориће вам врата вѣчне славе. . . Рѣдке су прилике прославити себе! вы прилику имате“. Нешто скромније извео је те идеје у својој оди од 22. Фебр. 1822. године, употребљујући и ту своју једину слику, да је он морепловац, који тоне („на дасцы пливамъ по мору несреће“) и коме треба бацити за спас уже, или послати чун са снажним веслом. Све се скупља у оној реченици: „Десницу щедру отвори, спаси!“ Тужећи се Милошу на своје зло стање вели: „Против Милоша Обилића єдан є устао было, а против мене є 10. непріятеля устало. Избавите ме и я ћу вторый Милош быти у Цркви

[1] Не зна се која је то књига, јер нити има игдје каква почетка од превода, ни спомена у осталим писмима о томе.

Србској". Требао је 8000 форинти сребра. Новац му је био потребан јер је тад хтио да се очисти и добије темишварску епископију, те с тога и пише 14. Јула 1822. Милошу: „само с новцы продрети могу". Кад је у Мају, ненадно, чуо био да ће га Милош помоћи, он је испјевао оду и Милошу и посреднику у том послу Димитрију Давидовићу. Али од свега није било ништа.

Милош га је питао за савјет о уређењу манастира и школа. Мушицки му је препоручио, прије свега, да начини тачну статистику цркава и манастира, да подигне једну богословију и једну учитељску школу; за сад би му и за једну и за другу школу могли послужити манастири. Да се исплати оних 8000 фор. он предлаже кнезу и ово: „могли бысмо важну книгу за све цркве и манастыре на пренумерацію дати печатити, па бы вам, по исплати тропкова, новцы, не мало сви, натраг дошли". Књига би та била превод с руског: „Пространо толкованіе свете литургіе наше". А могао би новце, вели, утјерати и тако, да оснује у Србији фабрику стакла, као онамо што је учинио принц Одескалки.

На другој страни обраћа се свом пријатељу Јосифу Путнику, владици пакрачком. Као што је Мојсије Путник, митрополит српски, био потпора Рајићу у невољи, тако, моли он Јосифа, да он буде њему. Да га поврате поново на стару част, а за непријатеље своје он мало хришћански и мало племенито вели ово:

Конь йзженѣтсѧ йзъ
Домѣ три рыса. Правда да скѣдетсѧ
Сѫдтаѧ съ ними: кто дрѣгомѣ
Ймѣ копаетъ, надетъ къ тѣю.

Њему се обраћао с молбом, да му заиште од богатог спахије Петра Текелије 2000 фор. на зајам, да тим почне издавање својих ода и „Сербскій Вѣстникъ".[1] Сам Лукијан пјева 20. Окт. 1822. оду том Текелији и у њој му доста јасно, и ако не директно, тражи помоћ. Да буду Текелије наши Медићи и да српске Музе стеку потпоре

[1] Тврде: Рајковић и по њему Кулаковски.

и прибјежишта у његовој кући, то је идеја те прозирне пјесме. Ни на писмо Путнику, ни на ову оду није добио никаква одговора.

Видјевши, да се узалуд обраћа на све стране и да ни од куда нема помоћи, он је могао поновити своју, годину дана раније спјевану пјесму, која је почињала ријечима из псалма: „Не надѣйтеся на князы на сыни человѣческія“. Српска је књижевност, упоређује он ту, као пространо поље, са великим плотом около, са Парнаском гором у сриједи, али без воде. Свуда је тврда земља, много трња, са великим равницима. Поље је сво подијељено на једнаке дијелове. Млади копачи прегли на рад, свак чисти свој дио и колико очисти толико и засије. Кад настане жега доносе у рукама воду из далека и заливају свој дио. У оскудици, јер гдјекад који и огладни или остане без хаљине и обуће, уздишу за меценатом, вапију, али се виде упућени сами на себе. И јекнувши дубоко: „Тешко мени без мене“ настављају свој рад мушки и истрајно и живе у нади, да ће њихов плод купати српски брат.

(Наставиће се.)

ПОРТРЕ ЈЕДНОГ НЕВОЉНИКА

написао

БОЖО ЛОВРИЋ

□ □

Иван је Зрнетић мрачна појава улице Н. Ово је четврта година, да се доселио у двориште мрачне, велике куће. У собу му допире свјетлост кроз запрљано окно и баца на покућство жуто-зелени одсјев: као да то умирање свјетлости допире из пространа гроба. У овом маленом простору, тешко је повјеровати, да обитава живо чељаде, јер више наличи запрашеном спремишту, у којем су наслагани разни дијелови неупорабива покућства. Три су сједалице пред климавим столом, од којих двије без наслона, а трећој је раздрта чоха: из њезине утробе вире гнусни праменови памука. Свилу старог рококò-канапеја изјели мољци, да китно и шарено цвијеће скупе пређе оките својим завојима и арабескама. Постеља од орахова дрвета упорно одољева зубу времена, те из освете, да ју не може посвем расути, убиљежи вријеме у чврстим даскама окрутне знакове свог оштрог кутњака. До постеље плашљиво се стиснуо црно бојадисани, ноћни орманчић. Давно би се расуо, да га није брижна рука шкрте газдарице окрпила сировим, небојадисаним дашчицама, а да градња што солидинија буде, натукла је на више мјеста дуге зарђале чавле. На супротној страни кочи се у својој неспретној и неукусној грађи пространи, али ниски орман. Сиво је оличен, на тој гнусној боји истичу се жуте пруге, што су обрубиле развучене и изрезуцкане рубове пространог ормана. Вратнице су из једног комада и расклимане, треба само повући себи железни претен, што од вајкада служи

мјесто кључа и кључанице. За његовом се сјеном сакрио убоги, шепави лавоар, са лименом посудом, што је рђа изјела. Овеће су рупе зачепљене и изравнане свијетлим коситром, а кроз мање канћу капљице, кад Зрнетић у јутро таре овлаженим длановима крмежљиве очи. По другим кутовима повлаче се још којекакви сумњиви, разбити предмети и одломци оквира, костури кишобрана, штапови без ручке, запрљане скленице, четке с неколико преосталих длака, прашне ките папирног цвијећа и лонци с прошупљеним дном. А врх свега лебди задах трулости.

Ту се склонио Иван Зрнетић: малена, ситна појава. Кад иде неопажа га се, вере се уз куће, да избјегне погледу радозналих пролазника. Црно му је одијело излизано, веле, да му га је тетка прекројила, кад се распонио. На овратнику и плећима усјела се жута прашина, а хлаће му се сприједа и на кољенима свијетле као да су омашћене. Мрљама се ни броја не зна.

Зрнетић за право не корача, реко би да га невидљива рука силом напред гура, а како је слабуњав, да не изгуби равнотежу, спотичући се гиба се сад на једну, сад на другу страну. Иначе сва су му чула закржљала. Једва да што чује, слабо види, а опип му је у толико развијен, да кад се неку вечер срушио, једва је констатовао, да је у непосредној близини била јама и да је на гомили ископане земље горила свјетиљка као опомена ноћним пролазницима.

Кад Иван Зрнетић говори, ријетко доврши реченицу, а поједине ријечи на пола изговара. Је ли се говорећи залетио, у најљепше се заплете, да неизражено надомјести с неколико пис . . пис . . пис. Ако се смије, више му је до плача, а ако плаче, више му је до смијеха. При том из подигнутих усана вире му још од рођења неопрани зуби. Црне се као да мјесто воде пије паклину. А опомене ли га који знанац, што их не чисти, Зрнетић слегне раменима, осмијехне се и вели, да је свему крива биједа.

Даљу тешко га је било видјети. Стидио се сиромаштва, а свјетлост је из свега срца мрзио, јер је немилосрдно одкривала и најмању мрљу на његовом одијелу.

— Дан је одвратан, баналан, вулгаран. . . . јадао се Зрнетић своме пријатељу кушајући, да му порасте глас, не би ли дао више изражаја свом негодовању.

На то би му пријатељ нешто одвратио.

Он би наћулио уши да боље чује.

Пријатељ би му по други пут гласније опетовао исте ријечи кушајући, да га о противном увјери.

Зрнетићево је негодовање све више расло, а да се не мало види, свједочило је хитро трептање његових ријетких трепавица.

— Још велиш, да дан није баналан, сав смрад градског буништа одкрива најодвратнијом бруталношћу. Оно што човјек не би никада желио видјети, присиљен је да гледа, а што ти се више гади, тим је теже свргнут поглед од гнусобе. Неки дан идем улицом болнице, кад ја на углу, а тамо се скупило много људи пријечећи пролаз. Питам ја неку старицу, шта се догодило, она нешто неразумљиво смрси кроз зубе, да и на даље развађеним устима идиотски буљи у згрнуто мноштво. Како је гадна била!

— Молим, господо, — чуо се глас стражара и тешком је муком успио, да ослободи сироту жену, што је у наручју носила дјевојчицу. Немоћно кашљуцајући бацала је крв, а мајка је принијела рубац к њезиним окрвављеним уснама, да не замаже ново одијело. О, тај бијели рубац, с мрљама крви, још ме данас прогања. У мало се не сруших, једва приспијех до стана, а кад изнемогао клонух на кревет, стали су пред мојим очима кружити црвени колобари стјечући се у неке бизарне црте, што су сличиле лицу оне дјевојчице. Руком сакрих очи, а оно још јаче стало кружити ширећи се све више и више. То је сад било море крви, гдје су таласи крваво се пјенећи ударали у пламене хриди, што су се као усијано гвожђе жариле. Из пучине заваши крич утопљеника. Нисам могао да одолим том очајном кричу и без премишљаја бацих се у валове. Дуго сам пливао . . . без даха, високо узносећи главу, да ми крвави талас не такне усне, а кад бијах близу утопљеникâ, упознах у њима оно исто дјевојче и његову мајку. Стигох их у два замаха, а жена ме и дијете грчевито приме за

руке и плећа. Сви троје стадосмо тонути, а крв ме, врућа људска крв стала гушити. Оте ми се отегнути вапај и пренух се облит леденим знојем.

Зрнетић се приповједајући задухао. Његове су прозирне руке задрхтале, а мртвачко му блиједило лица попримило неке зеленкасто-жуте тонове.

Кад се умирио настави:

— Је, Дињко — тако му се пријатељ звао — дан је бруталан, прост, баналан. Он открива сав неукус данашње културе. Дан је што и лаж, јер кад човјек један другога види, не може да онако искрено, отворено и несметано дјелује као кад га прогоне заједљиве очи злобног ближњег. У ноћи сви се слободније осјећају, некуд је искренији саобраћај међу људима, кретње су им наравније. Опорост поприма боју милине, а злоба бистри звук срдачног смијеха. Лица су љепша, црте меканије, а разлика између сјене и свјетлости подаје људском обличју дубљи изражај. У сунчаној свјетлости никад не видјеше моје очи уздисајну љепоту једне Евине кћери, јер дан у својој простоти открива и најситнији мадеж. Схваћам профињени осјећај имућних људи, што по дану спавају а по ноћи бдију веселећи се поред пуних чаша и поред раскалашних жена. Ох, да сам пјесник, знаш што бих описао? Описао бих госпођу Ану, коју нико жив не види по дану на улици. Чим огране сунце, њезине дворкиње спусте у одајама, гдје Ана борави, тешке засторе, бранећи свјетлости да открије интимне закутке. Кад је вани најжешћа љетна припека, у њезиној соби горе у разграђеним лукјенарима воштане свијеће. Због градске буке купила је огромни парк, да у сјени стародревних макљенова сгради палачу. Несметана, по дану живи у својим дворанама, гледа се у велика, венецијанска зрцала, дивећи се љепоти својој, а по ноћи ју као зачарану краљевну прате заљубљени момци, гинећи за њезиним мјесечастим очима. Ох та госпођа Ана!

Ово је од прилике Иван Зрнетић хтио рећи. Свој говор о ноћи и дану прекинуо је чешће са шис . . . шис . . . шис . . . а ријечи на пола изречене и недовршене изреке могло се веома лако попунити, разабирајући њихов смисао из разних значајних кретња и неартикулованих гласова.

Љут, што је неспретан, одлучио би, да се неће више никада упуштати у дуже разговоре, јер сваки пут послије такова искушања стидио се ради проклетог тепања, осјећајући се понижен, макар да се његов пријатељ већ одавна привикнуо његовим манама.

— Свему је крива та моја биједа, што ме се попут плијеси примила, не да ми слободно дисати. Што сам потиштен и плах, крив је сјеменишни узгој, тамо први пут очутих тјескобу, што ми изједа здравље, снагу, младост! — Тако се у часовима клонулости јадао Зрнетић свом пријатељу.

— А биће да је томе много придонијела успомена на моје родно село. Оно је у зими пусто, сабласно. Стисло се неколико потлеушица у увалама између двају брегова. Сјећам се нашег кућерка, гдје смо ја и мајка самујући проводили дуге зимске вечери. Њезине вјечно забринуте очи, коштане руке, што нису познавале одмора и снуждено лице сличило је оним светачким ликовима наше жупне цркве. пред којима гори уљенка, зеленкасто озаравајући изпаћена лица мученика. Дан на дан, водила ме рано у јутро, да слушам службу божју. Моје слабе кости прожела би студен и цвокотајући зубима молио сам, а мајка ме је мило гледала. И само да њој угодим неутрућено сам мрмљао: „оче наш, који јеси на небеси“ . . . и у полусну гледам, како ми се мајка смијеши и осјећам, да ме кољена боле од пустог клечања. Тамо доље олтар сав у злату блијешти, а из кадионика извија се дим тамјана попримајући анђеолске облике и серафова крила, што круже над мојом главом нудећи ме небеским даровима. Али мајка ме у најљепше потрепта по рамену:

— Грјехота је, синко, у цркви спавати. Црква је за молитву, тко се Бога не боји, њега Бог кара. Бог лако не опрашта грјешнику.

Затим би наставио: „оче наш, који јеси на небеси“ . . а кољена су ме кадкада болъела, да сам у потаји брисао сузе, што су нехоте из ока мильиле.

— Не плачи, синко — рекла је мајка, кад ме једног јутра затекла заплакана.

— Не плачем, мајко — гутајући сузе промуцах.

— Све ће добри Бог наградити, моли се, моли. . .

Тада би дубље погнула главу. Чуло се како јој пуцају чланци прстију и послије сваке молитве скрушено се и дуго шакама тукла у упала прса.

— Моли се, синко, моли . . . шумило је у мојим ушима гледајући како се сагибље, да пољуби голи плочник. Најрађе би побјегао, али близу вратију се скупило неколико кљастих сиромаха, што ме пријекорним оком гледају, да ми дах у грудима застаје. О та рана зимска јутра! . . .

Опет је застао Зрнетић, озловољен, што му говор неће да слободно тече. Не може, да се окани те проклете мане . . . пис . . . пис. . .

Чим промисли, да не ће моћи даље или да ће му мањкати прави израз, заплете се, смути, да није кадар смоћи једне ријечи. . .

— Да, да, свему је крива биједа . . . човјек бјежи од друштва, јер се срами свог сиромаштва, па заборави и коректно говорити.

Динко га је тјешио, али он је само махнуо руком и наставио:

— Тако ми једног јутра изашли раније него ли обично. Једва је почело да свита. Биједа, болесна свјетлост разлила се по снијежним бреговима губећи се у даљини. Саоник нетакнут, нико жив још прошао није. Мук и пустош, само што се пахуље лагано спуштају. . . Од студени и тајне језе стискох се уз мајчине сукње. Кад ми близу комшијиног плота, мајци се отео крич. На грани висока стабла висило је објешено тијело, непомично, читаво огрнуто у кабаници. Мајка се прекрсти, а ја од страха почех се молити Богу. Стадосмо дозивати сусједе, али нико жив се не огласи. Мајка покуца на прва врата, па на друга и тако редом, али као да је све помрло. Једна врата не бијаху запрта, како их је свом силом продрмала, растворише се, њој запе нога за праг и поврну у тамни простор. Нешто се у нутрини гану, затим чу̂ се страшни крич, а у мени заста срце и што су ме ноге посиле тргох бјежати упадајући у сниј ег. Колико сам дуго бјежао, ни сам не знам, тек се сјећам, да сам изнемогао и окрвављен стигао до

једног раскршћа. Спијег је престао да праминьа, а преда мном кочило се распело, покрито плаштем снијега, а само гдјегдје провирило је дрвено тијело нашег Спаситеља. На подножју бијаше камен, гдје би клечали путници утјечући се његовој милости, да им буде на помоћи. Још никад нијесам се тако скрушено молио, а Спаситељева глава, што је дубоко на прса клонула, прожме ми душу трачком наде.

— „Оче наш, који јеси на небеси, да се свети име твоје . . .“ и попут мајке огрлих подножје разпела цјеливајући мокро дрво. Незнам на што бих се био одлучио, да нису случајно прошле саонице. Људи ме одмах спазише, питали ме чији сам, одакле сам и како сам амо доспио.

Кад смо стигли у наше село, одведоше ме у моју потлеушицу. Пред вратима ме дочекала кума Мара.

— Сироче мало — запомагала је — још је јутрос здрава била. . .

Прими ме за руку и уведе у кућу. Усред избе на одру, скрштеним рукама лежала је моја мајка, а до узглавља јој гори једина воштана свијећа. Као да сада видим њезини дрхтави пламен, што је на једној страни више истрошио восак, а воштане окапине скрутиле се попут мосура до дрвена лукјенара. Слушам за час како около одра шапћу жене. Шапћу нешто тајно — неразумљиво — и све главом климају. Што им је, хтједох их упитати, али од тјескобе притајих дах. Осјећам само, да ми срце у грудима јако . . . јако туче. . . . .

Послије неколико дана кренух у град. Жупник ме је одвео у сјемениште. А кад сам кочијом прошао мимо распела, на раскршћу пута, погнух главу, али се од страха пред казном прекрстих, чим смо га минули.

— Тако, синко, рекао је жупник, бој се Бога и слушај старије.

— А живот у сјеменишту! — што би! — — махну руком и сврну поглед на другу страну.

При крају није се Иван Зрнетић нигдје заплео, био је ганут, а његове су очи свијетлиле. . . . .

ИЗ „КЊИГЕ СУНЦА“

од

ЈОСИПА МИЛИЧИЋА

—⁂—

У сеоској цркви.

Пуна је црква мириса тамјана
и пуна пјесме: мноштво милост проси;
тамјана облак у мирису своме
пред пријестол Бога у часу је томе
к небесим поси.

Старци су с'једе оборили главе;
уморни клекнув' на ледене плоче
моле: „О Боже, сваки дан је горе,
пуно је гр'јеха, а мало покоре,
отпусти оче!“

Реһ' би свак тако. Бројанице бјеже
кроз сухе прсте исушене радом . . .
само ту, тамо, гдје је већа тама,
у скрајњем куту маленога храма
збйло се крадом

дјечице двоје, у ухо се шапћу:
„брзо би могли да полете вани . . .
. . . голиһи још су . . . видио сам јуче , . .
. . . косовиһи су . . . понад наше куће
на бора грани!“

„Је ли? . . А ја сам по нашему дôцу
набрао јуче ов'лико љубица! . . .
. . . процвјетали су . . . не зна им се броја
мак . . . узмичиһи . . . јаглаци . . . и која
мајке душица!“

Савјест.

Преко ограде морала и вјере
гледам зв'једљиво у поље живота,
што на далеко преда мном се стере,
пунцато цв'јећа и пунцато сунца.
На врућа жеља у мени се буди,
да трком прођем све то равно поље,
уз клицај среће,
кô младо ждр'јебе уза 'рзај луди.

Ал у мом срцу б'јесан тигар чучи,
и баш кад хоћу
да трком прећем постављену међу,
рикне и стане да у мени б'јесни
и да ме мучи.
А ја тад клонем рад тешкога бола,
и жељам' својим и сањам да питам
нека се смири:
и тако своје ја жртвујем жеље,
и тако залуд пролази ми младост,
док не далеко
сунчано поље живота се шири!...

Ал ће доћ' једном час младости моје
и ја ћу да се у својему срцу
побијем с мојим крвожедним тигром,
на смрт или живот!
Или ћу ја пасти да се већ не дигнем
на међи таме и св'јетла живота,
ил он ће подлећ'.
А ја тад б'јесном и маштом виком
јурнућу пољем сунца и живота,
с младошћу својом, што ће да процвате,
кô бокор ружа
под окном дјеве красне, непознате.

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ

A. G. Matoš. *Naši ljudi i krajevi.* Portraiti i pejzaži. U Zagrebu 1910. Izdanje Josipa Sokola („Sokolova biblioteka“ 21—26). Стр. 353. Цена К 3. —

Што Матош напише, свакако је занимљиво, јер је амизантан излив духовитог човека, који своје приказе вади из живота, пропуштајући их кроз филтар свога темперамента. И нема сумње, да се његови написи радо читају и да свуд наилазе на допадање, само не код оних, које мање-више пропушта кроз прсте. Такви не подносе Матошеву духовитост, јер их с титрањем разголићи и тако износи пред свет, те свет види, да су тек помоћу, рецимо, кројача и високих потпетица дошли до лепе и изразите фигуре. Дакле помоћу другога, чија им вештина недостатке покрива и допуњује. Али та вештина им је од преке потребе, да се пред замагљеним очима и ограниченим укусом прикажу у облику Аполона, који тек стидљивости ради мења па себе модерно одело. И док им таква множина кличе и пљеска, они се пуни задовољства све већма пужају на што видније места, док изнепада не спазе подругљив осмех. Онда их пређе добра воља све док се не увере, да њихова светина није видела тај врашки осмех. Чим се о том увере, опет се испрсе и својом речитошћу одводе своје слепце даље од опаснога осмеха, нападајући га уз напуштање сваке пристојности. Да после могу рећи, да је онај осмех само зато тако подругљив, што хоће да му се свети — ако светини уопште дође до свести, да се њиховом идолу когод подругљиво смешка.

Такав је осмех и у Матоша. И ми се не чудимо, што се руга на све страпе, кад је на свету толико недостатака, толико позајмљепога сјаја, толико лажних величина. Најпосле не треба ни ићи далеко у широк свет. Доста је тога сумњивог блага и у нашим крајевима. На пример у српским, и ми се само на такве прилике у овој књизи обзиремо. А Матош уме и ту да погоди, што узима на нишан, и сакраменски уме на своје перо набости какву сујетну и надуту величину. Дабогме да се том приликом не бави тек само ситницама, не хвата буве, да их

затим хвалисаво истакне, као да је јуначки ухватио тигра или кобру. Те ситнице оставља он ситним духовима, који целога века ситничаре и који нису ни за што друго.

Матош може додуше и погрешити а бива, да и греши. Само што није хотимично, него је то израз човека, који је као човек погрешљив и који о својој непогрешљивости није ни уверен. Можда зато, што је толико искусио и толико се напатио. Његова праведљивост показује се најјасније тамо, где приказује портре човека, њему несумњиво антипатична. Он и ту налази лепих или бар допадљивих, сношљивих црта и задржава се код њих тако исто исцрпно, као и код црта, које нису ни сношљиве ни допадљиве а понајмање лепе. Шта више, он, као отмен господин, прашта њему учињене увреде и неправде и тамо, где поуздано зна, да се њему, Матошу, ни мањи преступи не би опростили и да се баш и не праштају.

У том смислу је ова књига једна ретка појава, коју сваки, који непристрасно прати наше прилике, мора симпатично поздравити. Па ми то и чинимо а задржаћемо се само на једном месту, где Матош говори о Стевану Сремцу. Држећи се, не знамо зашто, Влад. Рибникара, одриче Сремцу фантазију, оригиналне, позитивне мисли и тврди, да Сремац само анегдоте слаже у целину, да му је у делима инвенција туђа и тек само обрада његова.

Ама, како је могао Матош избацити те шупље фразе?! Како се дао завести, он, који иначе верује само својим очима?! Ваљда га је мрзило мислити па се држао туђих мисли. Шта је да је, ту је Матош грешио, ту га је напустила духовитост.

Према тој тврдњи био би Сремац тек само монтер (monteur) својих прича. И као што машински монтер из различитих готових точкова, чивија, ваљака склапа машину, да као таква фунгира, тако би састављао Сремац из различитих туђих изрека, манира, фигура, покупљених по пијаци и кавани, своје приповетке, долепљујући згодно готов материјал један за други, да се као целина прикаже и тако да фунгира.

Та је тврдња тако апсурдна и тако далеко од сваке духовитости, да се као неприродна и неистинита побија и сама. Може ли се озбиљно и замислити такво чудовиште од приче? Таква химера? Зар је Стевану Сремцу било потребно, да се кити туђим перјем? Зар је Сремац, ком су поезија и духовитост избијале из очију, био тако оскудних мисли, да није био у стању ни дијалоге самостално написати? Не, у то не верују ни Матош ни Рибникар. И да су обојица озбиљно мислили и да нису сами чинили, што замерају Сремцу, они би дошли до противних закључака. Они би се уверили, да је свака Сремчева прича органска целина, у којој су ради зачина уплетени моменти, модели и изрази из живога живота, да се прича тим природнија и истинитија чини. Они би се уверили, да су Сремчеве приче уметничка дела, која истичу оригиналност

свога творца и у замисли и у композицији и у изради. Које приказују живот такав, какав је. И Сремац је добро чинио, што је многе своје приповетке тако нашироко израдио, да том приликом може у њих уплести сваковрсне особе и догађаје, онакве, какве сâм живот нуди и пружа.

Тако су писали Сервантес, тако Гоголь, Дикенс а тако пише сад и Цером Цером. Је ли пак коме пало на ум, да тим писцима одриче оригиналност? Да им пребацује оскудицу замисли, композиције и израде? Није. Иако је у њиховим делима пуно ситуација, изрека и догађаја из живога живота. Као и у делима Стевапа Сремца. Па опет су се нашли, који Сремцу све то пребацују. Не на основу проницавости и размишљања, него на основу сујете, бајаги, пронашли су квадратуру круга Сремчева рада.

А да Сремац није вадио типове и прилике из самога живота, него да је све то измишљавао, ти исти би казали, да је Сремац фантаста, далеко од сваке реалности, да му у причама нема ни живота ни озбиљности, једном речи, да је Стеван Сремац данашњи Милован Видаковић.

Ми пак баш у том, што је Сремац вадио прилике из непосредног живота, што је у њих уплео цитате из живих уста, ми баш у том видимо његову искреност и велику заслугу око приказа истинитости. Што му приповетке, особито велике, не иду утрвеним, прописаним путем, него заилазе и у странпутице и у шипраге, доказ је баш његовом бистром оку, његовој савесности и приказивачкој оригиналности. Зар и наш живот иде право као удешена алеја? Као гвоздени пут? Зар не кривуда и тамо и амо? Зар му ток не прекидају различити, неизрачуњиви, догађаји? А Сремац је при компоновању имао све те прилике на уму и баш у том лежи један део његове величине, овде приповедачке снаге, што је умео живот да прикаже тако пластично, да је могао заварати и Рибникаре и Матоше и још неке и неке. Слике свију великих сликара показују баш грандијозност у том, што су рађене по природи. Зашто да није то допуштено и песницима? Зашто не и Сремцу?

Матош се није требао дати завести, он, који је бар у духовитости капиталиста.

М. С—ћ.

ПРИКАЗИ

а) Историја.

Diether Otto, *Leopold von Ranke als Politiker*. Historisch-psychologische Studie über das Verhältnis des reinen Historikers zur praktischen Politik. Leipzig 1911. 8° XV. + 615. Када је код нас Срба била мртва перијода у писању народне повеснице, када се живело у нашој повесничкој књижевности само од Рајићеве Историје, тада се је латио, каснији највећи немачки историк, Лео-

полд Ранке, да уметнички прикаже у једној интересантној повесној књижици *Српску Револуцију*. Примио се је тешкога посла само из запоса за тај велики покрет и из љубави према Србима, јер му је материјал — већином причања Вука Караџића — био сасвим друге врсте него онај на основи кога је израђивао све раније повесничке радове, те зато њему незгодан и непокоран. Срби су, као да су то запали оцепити, били особито захвални учености и поштеноме странцу, који их је својом књигом приказао Европи и читали су је с особитом коришћу и насладом. Преводили су, осим тога, из ње најзанимљивије одсеке и на њима су се учили повесничком приказивању, погледу с висине на народну прошлост и трудили су се колико су год могли, да у својим, истина слабим, радовима покажу, да су бар с неком коришћу читали Ранкеову паметну и у исти мах заносно написану Српску Револуцију.[1] Од савременика Ранкеових ми нисмо примили то поштовање према великом историку те зато нисмо ни до сада ваљано проучили његов одношај према српској повеснци и према Србима, који су га у раду потпомагали. Заборавили смо на велику корист и услугу што нам ју је Ранке учинио и због слабог интересовања за њега остали смо неупућени у његово развијање као историка и политичара, те нам зато не може бити јасан ни положај његових списа о Србима према целини његова рада. — Да српску незахвалност проглашимо јединим разлогом неинтересовања за Ранкеа мислимо, да не би истину погодили, осим те наше особине била је, наиме, још разлогом слабе наше пажње према Ранкеу и неоправдана вика на њега, да је постао реакционар — а ти код Срба никада немају симпатија. Зато нас сада мора обрадовати књига чији смо натпис горе исписали, јер нам даје довољно обавештења о развитку Ранкеа као повесника, о месту које у његовом раду заузимају списи о Србима и понајвише о одношају између чистога историка и политичара, дакле о теми, која се ретко обрађује и за коју је живот и рад Ранкеов врло згодна подлога. Међутим с овом расправом није скинута с нас Срба брига и дужност, да ко од нас на основи обилата и поуздана материјала, особито сада када је издан и тај део Вукове преписке, напише студију о Ранкеу као српском повеснику и његову држању у покушајима решавања Источнога питања. Така радња увек добро нам дошла!

О. Дитер своју интересантно, али бирано заплетеним стилом и с много понављања, написану књигу започиње с разјашњењем разлике између његова рада и познатога дела: **Meine-**

[1] Старијих превода из Ранкеа има, између осталога, у Летопису Матице Српске, књ. 21. стр. 4. и д. и 22. стр. 1. и д., Серб. нар. листу за 1840. г. стр. 43. и д., а из Серб. нар. нов. за 1843. г. (стр. 242.) види се с каквом су пажњом Срби пратили повеснички рад Ранкеов. Српску Револуцију, која је у другој преради добила име Србија и Турска у деветнаестом веку, превео је први пут 1864. г., а други пут 18 2. г. Стојан Новаковић.

cke F., Weltbürgertum und Nationalstaat Мајнеке прати, наиме, живот јасних идеја у немачком народу на прелазу 18. в. у 19. и у 19. в., и писац ове расправе рад је приказати развијање и јачање мутних и несвесних политичких нагона, који су од „народа песника и мислилаца“ створили политички народ, а од Римскога царства немачкога народа данашњу Немачку. С тим је оправдао писац својој књизи место у повесничкој литератури и разлика између његова и Мајнекеова рада види се већ у уводу где он приказује народ автономних мислилаца и песника у коме се родио и васпитао Л. Ранке. У апсолутистичким државама и државицама није се народ тада смео бавити политиком, него се срећа и задовољење амбиција морало на другој страни тражити. Традиција пак није било, које би народ везивале, него је срећу тражио где је ко хтео, заносио за чим је хтео и сматрао цео свет предметом запошења. И тако непатриотско друштво у Немачкој, таку космополитску заједницу стигла је Француска Револуција и метнула је пред грдне политичке задаће, које људи политици непавикни и невешти наравно да никако нису могли решити.

У првој глави: Die Genesis des autonomen Historikers (стр. 10. и д.) доказује О. Дитер да су се тадашњи Немци смели надметати само у науци и литератури, те је зато у образованом друштву појединац вредио само толико, колико је знао, а не колико је политички био кадар учинити. Дакле прави култ према науци затекао је Ранке већ у породици, јер му се је отац поред права бавио и проучавањем религиозних питања и био толико исто учен теолог, колико ваљан правник. Осећајући очеву жељ за што опширнијим знањем, слушајући од малена највеће похвале ученим људима, морала је наука постати бистром детету идеал, вредан да се за њега век проживи. Учености је пак била и онда, више него данас, интернационална и патриотизам би напретку у наукама могао само сметати, да га је било. Међутим је он био непознат тадашњем немачком друштву и кад су н. пр. Французи пролазили бедном Немачком нису Ранке и његови другови почели баратати сабљама и пушкама, да једном отаџбину од срамоте избаве, него су још почели учити француски! Млади Ранке чак ни Наполеона није ни мрзио, ни волео, него је показивао према њему само чист повеснички интерес. Тадашњи велики догађаји — Ранке се родио 1795. г. — за њега су само импресије и ни најмање га не сметају у интензивном научном раду на Лајпцишком универзитету. Он ту из бурне садашности много мање учи него из прошлости и први свој повеснички рад о Лутеру пише само зато, да необавештене савременике повешћу одбије од плитке рационалистичке религије, која није могла задовољити потомка старе свештеничке куће. На универзитету започете повесничке студије наставио је Ранке особито интензивно у Франкфурту на О., где је био професор на гимназији, те је од класичних писаца ишао корак по

корак каснијим хроничарима и историцима, док се за час није зауставио на Ренесанси, да је, само из филозофскорелигиозних разлога, проучи и том студијом утиша религиозне сумње које су и њега, иако мање него његове другове, мучиле.

У другој глави: Der Entdecker der politischen Kunst (стр. 33. и д.) проучава писац особито занимљиво питање, како је неполитичкој природи Ранкеовој пошло за руком у Ренесанси пронаћи бар политичку уметност, кад већ политичку страсност никако није могао правилно оценити? Политичке уметнике он чак не схвата песнички као његови савременици, него повеснички и зато због великих људи не занемарује важност маса, премда му се то пребацује. Ако ту пребацивање није умесно, оно је ипак тамо, кад му се замера, да нерадо приказује све што је ружно. То је пак код Ранкеа колико последица његове мирне природе, колико повесничког поштовања према свему што је постојало; он се труди све разумети, а кад је разумео он онда праштa. Због тога он ни нема страсних мржња ни наклоности — осим што лаж љуто мрзи — и кад га је држава присилила да због свога положаја јасно покаже своје симпатије, он се није усудио пристати уз демократе, јер су му били силовити и нису се на закон ослањали, него уз државу, која је већ тада показивала јаку вољу према Ранкеу немилој реакцији.

Направивши тако згодан прелаз расправља О. Дитер у трећој глави: Die deutschen politischen Gewalten des neuen Jahrhunderts (стр. 46. и д.) о односима између појединих немачких држава, те владâ и демагошких странака. С радошћу морамо констатовати, да је писцу испало врло добро за руком приказати буђење и развијање активнополитичких вољних елемената у неполитичком народу „песника и мислилаца“. Те нове мисли у немачком друштву највише је пак мрзила Аустрија, а највише су их неговале немачке државе у којима су Французи дуже владали или им били савезници. Нова пак домовина Ранкеова, Пруска, нити је била сасвим уз Аустрију, а ни уз револуциониране државице. Она као да је осећала да не може сјединити немачке државе без демократске странке, али се опет није била рада расплинути у новом царству. Тако је она већ у почетку 19. в. показивала све знаке своје двоструке душе, који су постали предмет жестокога нападања у шездесетим годинама прошлога века, када се Пруска борила и да сједини Немачку и сачува своју државну индивидуалност. Она је пред демагозима себе мислила повесницом оправдати и у томе се Ранке с њом потпуно сложио. И он је, наиме, био уверен, да се Немачка не сме тако сјединити да у њој нестане територијалних граница, и он, као и Пруска, није био ни пријатељ ни непријатељ страсних демагога, који су силом хтели Немачку сјединити и од апсолутизма ослободити, него их је мислио повесницом поучити, шта се може постићи, а шта не и упу-

тити их, како ће се оканути политичке страсности, која је њему уопште била туђа и неразумљива.

Плодове Ранкеова младићког истраживања и размишљања проучава писац у четвртој глави: **Der Historiker auf dem Wege zu seinen Mäzenen** (стр. 55. и д.) где има већ прилике на Ранкеову раду констатовати, колико се виде у повесном приказивању трагови политичког уверења. Њих не може нико негирати, али не може опет ни тврдити, да су они Ранкеу пречи од повесничке истине, јер он никада није био страстан политичар. Прво своје веће дело **Geschichte der romanischen und germanischen Völker** (1824.) пише он само из религиозноморалних разлога, дакле, као чисто автономни историк. Тако написано дело у оно бурно доба морало је свратити на себе пажњу пруских високих чиновника и они су се због надметали, ко ће бити предусретљивији према ученом историку, који повесницом ради против учења демагошког и особито проповеда поштовање државних власти. Он је тако убрзо постао доцент на берлинском универзитету, али тада још није био раскинуо са својим слабим националнодемократским симпатијама. Демократи су се међутим већ почели туђити од њега и веровали су, да је на сигурној стази да постане реакционар. То је пак Ранкеа слабо болело, јер је он баш онда дошао до чврстог уверења, да и влада и демагози имају само донекле право и тако није могао постати ничија лутка. С владом је држао, док није била љуто реакционарна, а са слободњацима док нису постали револуционарци и то се врло лепо види у његовом другом делу **Die Fürsten und Völker von Südeuropa** где јасно избијају његове симпатије за турску рају, али поред тога он је у истом делу први тачно и непопуларно оценио шпањолски апсолутизам; ту је дао Ранке и наслутити да он није против власти сталежâ и тиме је стекао особиту наклоност Пруске. Сада му је лако било добити и допуст, те се у Бечу и Италији бавити опширним архивалним студијама. Због својих пак веза с владом он губи сада сасвим љубав демократа и они прекидају с њим пријатељство. Ранке се на то не љути и не купује њихову наклоност крићењем свога уверења, него се нада, да ће их, неупућене, повесницом научити, какву политику треба водити. Њему се сада давала прилика и у Берлину и у Бечу, због поверења што су у њега имали, опитити с највећим политичарима и њихов рад изблиза посматрати, али он при томе није никада заборавио на своје научно и морално уверење и никада га није затајио, ако га је и морао често завијено разлагати. То се јасно видело код његове *Српске Револуције* (1829.), коју је писао из љубави према народу који тежи за светлошћу и у жељи да Србима у борби за слободу бар мало помогне (стр. 104. и д.). Кад се латио писања те српске повеснице у Бечу (1828. г.) он је врло добро знао да његови заштитници, Гепц и Метерних, не воле ослобођење Словена у Турској, и да им је мрзак говор о комадању,

чак и о реформирању Турске, па се ипак одлучно да обради предмет својих автономноповесничких симпатија. Унутрашње борбе нису тада код њега за извесно изостале и опортунистичке наклоности биле су се у њему с чисто научним, да ове последње ипак победу одрже. Он се зато с правом поносио, да је за Немце с муком пронашао повесницу Срба, да је „српски Омир“ и за цео век је сачувао симпатије према даровитом и милом му народу. На ту његову љубав према Србима нису се љутили Генц и Метерних, како се Рапке падао и бојао, јер су они осећали, колико је мала политичка опаспост од Рапкеових реформних предлога за Турску, а он је међутим, као прави син 18. в., тврдо веровао, да ће тим предлозима кога се тиче убедити да су ваљани и да их зато треба извести. После се и сам уверио не једампут, како се повесницом може мало деловати на активну политику, али у то доба је он још чврсто веровао, да чиста повесница може оборити сваку лаж у политици и жестоко се борио против свих демагога као непријатеља своје науке. Тиме је још више утврдио симпатије Пруске према себи и када се вратио са свога научнога путовања важио је као чврст владин човек и опасан противник демагога.

О Рапкеу као публицисти пише О. Дитер у петој глави: **Der Historiker als Publizist** (стр. 120. и д.). Либерали су дочекали Рапкеа када се с пута повратио са заједљивим подсмехом, те се ни мало нису изненадили, да се Рапке примио уредништва официозна листа, чија је била дужност да сузбија ширење демократских идеја у немачком народу. До тога је дошло овако: Ваљан пруски патријота, издавач Ф. Пертес, осетио је, да држава мора учинити нешто против демагога, да мора спречити нагло ширење њихових, из Француске унесених, назора, ако се жели одржати као моћна Пруска и под својом заштитом сјединити немачке државе. Он је зато предлагао, да влада нађе жустра, осетљива и духовита новинара, који ће од ње примати упуте и спретно сузбијати демагошки рад. Овај паметно смишљен план Пертесов, док је дошао до дела, није се дао препознати — толико је дочекао измена. Било је, наиме, високих чиновника, који нису хтели чути за тај план и уверавали су све своје другове, да ће демагози увртети у главу да су Бог зна каква сила, кад их је влада удостојила своје пажње. Неки су опет мислили, да влади ипак треба окретан, али и паметан лист, но да се тај не сме бавити багателним стварима и ти су баш упозорили на Рапкеа као на згодног уредника. Њему није било лако примити тај позив, иако је тада мислио да између политике и повеснице има веза и да је политичару преко потребно дубоко и опширно повесничко знање. Тешко му се било одлучити на политизирање зато, што је осећао да није политичар и да ће му политика у повесном раду сметати. С друге стране опет увиђао је како је од демагога уздрмано његово автономно схватање повеснице, осећао је, да га сам

мора бранити и да би му то било згодно у листу, што га влада мисли потпомагати. Тако је Ранке пристао да учини услугу влади и постао уредник журнала Historisch-politische Zeitschrift (1832.), који је изилазио врло неуредно и што је дуже излазио, све је више губио и оно мало знакова политичког листа и постајао чисто повеснички. Већину чланака у њему написао је сам Ранке и лепо се осећа, како му је тешко падало прекидати у њима повесничко разлагање политичким рефлексијама, које му нису од срца ишле. Већ у интересантном уводу види се, како су му повеснички назори чврсти и сређени, а политички мутни и неодређени. Што је пак Ранке и умео јасно политичарима рећи, то се бојао отворено признати, да његову повесничку конзервативност не прогласе реакционарношћу. Поред све пажње он је ипак горке ствари нудио тадашњим демагозима као резултате његовог повесничког истраживања и политичког размишљања: Теорије француске не смеју се преносити у Немачку, јер што је у једној земљи створено не сме се у другој копирати. Народ сам нема права располагати с државама, него територијалне поглавице. Те наклоности демагога да решавају државна питања без владара Ранке се особито боји, јер она изазива револуцију, која је његовој мирној и неполитичкој природи необично одвратна. Он, међутим, жели, као и демагози, једну Немачку, али је чврсто уверен, да у њој морају остати све државе и државице, које су животом показале право и способност за живот; јединство постигнуто ратом и насиљем немилије му је, него расцепканост. — Таки иринистички назори у бујном романтичком добу нису могли никаква успеха имати, и збиља, на Ранкеов се лист нису повине готово ни осврtале и он се морао убрзо уверити, да је узалудан покушај велике странке повесницом одбијати од опасне политике. Иако то неслушање савета није могао разумети, јер није знао шта је политичка страсност, он је ипак право стање увидео и већ је на крају прве књиге отворено признао, да политика има мало посла с повесницом. Издавања се листа ипак није оканuo, премда је Ф. Пертес отказао издавање, него га је наставио, али готово као чисто повеснички журнал. О. Дитер опширно расправља о сваком чланку Ранкеову у листу му и прве и друге књиге и то расправљање морало је постати досадно, јер је пуно понављања, будући да је Ранке своје омиљене мисли о политици уплетао у сваки рад где им је иоле места било. Зато ми ни нећемо посебце истицати поједине чланке Ранкеове, кад смо напред разложили, које је политичке назоре хтео у њих уплести и у свет протурити. Код једног чланка ипак морамо направити изузетак, то је: *Последњи немири у Босни 1820.—1832.* (стр. 225. и д.) за који му је материјал опет дао Вук Караџић. Борби централне турске власти с муслиманским племством, коју и описује, Ранке се веома радује, јер је уверен да она мора користити Хришћанима и ускорити њихово ослобођење од Турака.

*

У реформе Турске он пак ништа не верује, него истиче, да ће се Турска тим реформама још ослабити и тако морати све чинити по вољи великих сила. Бечке слависте, а особито Вук, били су чланком врло задовољни.[1] Међутим немачко демократско друштво није било такога мишљења ни о том чланку, који је морао наћи на врло слабо разумевање, ни о целом листу Ранкеову и он је морао издавање прекинути. У последњем свом раду у листу: Politisches Gespräch, он сам расправља о неуспесима свога журнала, који није задовољавао ни реакционаре — јер је пропагирао уједињење Немачке — ни демократе, којима је био смешан и немио Ранкеов политички квиетизам. Он поред свега неуспеха верује у везу између повеснице и политике те се бави том темом и у првом предавању што га је држао као редован професор универзитета: De historiae et politices cognatione atque discrimine (1836.); иако ни ту не одбија везу између политике и повеснице, ипак се види, да је на путу уверењу, да политичару чврсто повесничко знање може више сметати, него користити.

У шестој глави: Die halkyonische Epoche (стр. 259. и д.) црта писац Ранкеов рад на повесници од тридесетих година прошлога века до 1848. год. То доба малих узрујавања врло је повољно утецало на Ранкеов повеснички рад и он је за то време дао своја најбоља дела, која нису сасвим без политичких уметака, али ипак претежно автономноповеснička. Нас пак особито интересује прерада *Српске Револуције* 1844. г., која није делу користила, него још сметала, јер је оно проширењем избледело и много од лепоте своје изгубило. У страстан рад на повесници толико се је Ранке био удубио, да није ни мало предвидео револуцију од 1848. г., него га је она изненадила и љуто поплашила.

То Ранкеово изненађење, страх од буне и онда опет прибирање те поновно ступање на политичко поље описује О. Дитер у седмој глави: Der Historiker und seine Mäzene (стр. 321. и д.) Ранке се толико поплашио револуције, да је тај страх потиснуо ненаклоност политичком раду и он је почео састављати повеснички-политичке мемоаре за романтичара и мистика краља Фридрика Виљема IV с којим је имао сличне неке црте карактера и чије је особито поверење уживао. У свима тима мемоарима он не одбија сједињење Немачке, које је и његовом краљу било идеал, али не камарили, и напреже се колико год може, да сложи пруску и немачку будућност — да се Пруска сачува као засебна држава и сједини Немачку. За време састављања тих мемоара Ранке је без сумње учинио велики напредак у просуђивању моменталних политичких ситуација и у стварању политичких планова. Но ипак се предлози што их је

[1] Из овога чланка превео је Вас. Бороцки у Серб. нар. л. за 1846. г. бр. 30. један одломак и дао му натпис: Нешто о Црногорцима.

он давао нису могли изводити, него само дати подлогу за стварање реалнополитичких планова. Што је пак Ранке још и тада мислио, да ће се Аустрија дати леним истиснути из Немачке, то му не треба замерати, јер је и Бисмарк тек тада почео увиђати, да једном мора доћи до крваве борбе између Пруске и Аустрије због првенства у Немачкој. Њега нису могла задовољити аустријска понижавања Пруске у Оломуцу и Дресдену с којима се Ранке лако измирио, јер се њима избегао рат и револуција од којих је он стрепио. Аустријско држање спрам Пруске није толико Ранкеа задивило, колико њезино држање према савезници из 1848. г. — Русији, коју је Аустрија за време кримских заплета ружно изневерила. Интересантно је даље, да Ранке никада није хтео признати, да је главни разлог кримском рату страх европских држава од напредовање Русије, жеља Француске за ратовањем и тежња Аустрије да дође до подунавских кнежевина, него је страсно тврдио, да су односи између Хришћана и Турака разлог немилом рату. Он је зато у познатом мемоару за прускога краља[1] ковао планове, како да се уреде одношаји између раје и Турака те тако уклони разлог рату. При томе се јасно види да је Ранке мислио на српске прилике и положај Срба сматрао згодним за све хришћане у Турској. Сви су се ти његови предлози и владарима и дипломатама, који су их слушали и читали, особито допадали, али се по њима није могло радити. Највише је Ранке имао још утецаја на Фридрика Вилема IV и на свога ученика, баварскога краља Максимилијана II, кога је успешно одбијао од Аустрије и држао у добром расположењу према Пруској. — Из тога су доба и два велика дела Ранкеова: Französische Geschichte, vornehmlich im 16. und 17. Jahrhundert, у ком дивно црта дизање, висину и пад Бурбонаца, и Englische Geschichte, vornehmlich im 17. Jahrhundert. Ова последња није изазвала никакво одушевљење код читалаца, јер је Ранке није занимљиво причао, а и у доба страсног политизирања није се неполитичка књига могла ни допасти. Тада се од повеснице тражило да буде само средство за политичко и морално образовање савременика, а не да се пише једино због повесничког сазнања и Ранке је дочекао, да су га се тада најбољи му ученици одрекли и предали се повесници која политизира.

У последњој, осмој, глави: Der Historiker und das neue Reich (стр. 499. и д.) расправља писац одношаје Ранкеове према Новој Немачкој и њезиним творцима, цару Вилему I и Бисмарку. Трезвени Вилем I није могао толико симпатисати с Ранкеом као његов несрећни брат, а још мање се могао с плашљивим Ранкеом сложити силовити Бисмарк. Тако су после несреће Фридрика Вилема IV олабавиле и Ранкеове везе с двором и

[1] Преведен је у књизи: Ранке Л., Србија и Турска у 19. веку, од Ст. Новаковића стр. 543. и д.

престало, бар за време, доба састављања паметних, али неизведивих мемоара за владаре и он се могао посветити само својој автономној повесници, док га из мирног рада нису тргли догађаји 1856. год. Бисмарк је Ранкеу постао тада одвратан због своје силовитости, он се никаквом добру није надао ни од његовог пактирања с тадашњим демократама, ни од његове ратоборности. Али када је Бисмарк оружјем понизио Аустрију, избацио је из Немачке и Пруску учинио првом државом у Савезу, тада се је Ранке измирио с политиком гвозденога политичара — јер како би чист историк и покушао одбијати вредност ономе, што се збиља догодило! Међутим се он ни тада није сасвим сложио с целом политиком Бисмарковом, него јој је и даље закерао. Тек када се Немачка сјединила, смирила и Ранке осетио благе утецаје заштите моћнога царства, а особито када је Бисмарк повео културни рат с Римом, тада је Ранке признао, да је политика Бисмаркова добра, али је одмах изјавио и то, да повесница нема никаквих веза с политиком. У писму Бисмарку, где је ово Ранкеово признање, он себе, истина, не назива „створом прошлога века“, али то чини у писму брату Хенрику и тиме правда себе, што никада готово није умео схватити моментану политичку ситуацију и дати ваљане планове по којима би у њој могли радити активни политичари. Он зато и забрањује чистом историку да се бави автономном политиком, јер зна како је при том прошао и колико је разочарања и неприлика дочекао. За активног пак политичара исто тако је опасно интензивно се бавити повесним истраживањима, јер му маса знања из прошлости смета када треба брзе одлуке стварати. Немачка историографија ипак је покушала неко време ићи путем политизирања, али се убрзо уверила, да па њему неће наћи повесничке истине и вратила се на стазу Ранкеову. Тако су сада опет његова скупљена дела (која су почела излазити 1869. г.) постала грдно благо за читаоце истине жеље те никада неће вредности изгубити, јер их је писала заносна љубав према истини. У њима је Ранке избрисао раније, силом написане, политичке екскурсе да њима не спречава стварања тачног повесничког убеђења. При издавању скупљених дела прерадио је Ранке опет и *Српску Револуцију* и дао јој ново име *Србија и Турска у 19. веку* (1879.) Мала књижица из 1829. г. постала је сада опширно дело и Ранке ју је разрадио по новим архивалним подацима и усменим упутама *Јована Ристића* с којим се радо разговарао за трајања Берлинског конгреса. У осамдесетдругој години латио се је још писања своје Weltgeschichte, да у њој сачува потомцима своје назоре о току светских догађаја и да их упути, да политику никада не увлаче у повесницу. Радио ју је неуморно, надчовечанском силом, али је ипак није довршио, него је остала величанствен торзо.

Никола Радојчић

б) Историја књижевности.

Мала библиотека „Матице Српске у Дубровнику“. Књига I. **Доситије Обрадовић**. Споменица о посмртној му стогодишњици 1811—1911. Написао Данило Петрановић. —

Госп. Данило Петрановић, поводом стогодишњице Доситејеве, написао је и, као прву Књигу *Мале Библиотеке* Матице Српске у Дубровнику, издао пригодан састав, у којему је кратким потезима испричао живот великога претече српских народних књижевника, те унеколико оцртао и прилике у којима се благотворни Доситејев рад кретао. Писац је узгред, овда онда, истакао и Обрадовићеве моралне и педагошке погледе, што дабоме није сувишно било; али се он — рекли бисмо — у своме пријегледу није довољно обазрео на прослављено Доситејево првијенче, на *Живот и прикључења*, нити је читаоцима, као што је требало, протумачио љепоту дикције и вјештину излагања, уз то питедрост и неодвиспост идеја̑ и обиље мудрих поука, што их та знаменита и у нас тако ријетка књига садржава. Напротив, у овом Петрановићевом спису — и у томе је баш његова оригиналност — описана су *de visu* мјеста и прилике, у којима је Доситеј у Далмацији свој педагошки и књижевнички рад зачео.

Књизи је, покрај слике оснивача Матице Српске у Дубровнику, Вучковића, додан лик Доситејев, те слике разних школа и других зграда у далматинском загорју, у којима је Доситеј боравио и учитељевао.

Са језичне и стилистичне стране састав госп. Петровића није без мана̑, а имало би се што што да замјери и његовој понекад чудноватој интерпункцији. Но језгра је углавном добра, па се ти споредни недостаци губе и ишчезавају пред истинским и пуним харности пијететом, с којим је писац у својој књижици приказао живот и заслуге великога учитеља и просвјетитеља народног.

Овим је радом својим госп. Петрановић задужио особито млађи наш свијет, али је, с више погледа, лијепу услугу учинио и доситејевској литератури у опће. Нека му је зато хвала и признање.

М Ц.

БЕЛЕШКЕ.

М. — Као 98. свеска *Sborníka světove poesie*, што га издаје Чешка академија у Прагу изишла је *Srbská národní epika*, део први, у преводу *Јосифа Холечека*. Ова прва свеска од 400 страна доноси двадесетшест наших народних песама из Вукових и других збирака. Напред је подужи предговор преводиочев (I—XV). У њему вели Холечек, да и најобразованији народи, што се тиче познавања народне прошлости, далеко заостају за Србима, а затим, да је народна песма српска освојила читав Балкан,

и да су је научили и Хрвати и Бугари, и Арнаути и Румуни: народне несреће српске постале су и њихове народне несреће, народни јунаци српски и њихови народни јунаци, народни идеал српски и њихов народни идеал. Уопште је читав предговор прожет јаком љубављу према српском племену, оном истом, која избија и из досадашњих многобројних списа Холечекових о Србима. Пошто је Холечек данас најбољи познавалац Срба међу Чесима, то је и српска народна песма нашла у њему најбољега тумача за народ чешки. Кад дело буде довршено, надамо се, да ће у њему Чеси задобити потпуну слику српске народне епике, а то ће тада бити уједно и највећа збирка наших народних песама на страном језику.

М. — Монах и библиотекар манастира Хиландара, *Сава Хиландарац*, родом Чех, написао је на свом матерњем језику књигу о Светој Гори *(Sáva Chilandarec, Kniha o svaté hoře Athonské)*, коју је издала Матица Чешка у Прагу ове године. Књига износи 376 страна с регистром и има много слика. Ово ће бесумње бити данас најпоузданији вођ по Светој Гори, јер је Сава Хиландарац све то, што описује, годинама посматрао и изучавао. Овај је учени калуђер наш написао раније на немачком језику дело о Светој Гори, које је с рукописа превео *Ђура Б. Димић*, професор београдски *(Монаха Саве Хиландарца Света Гора*, Београд 1898). На чешком је језику сад то дело знатно измењено и проширено. Овај старац тешких погу и тешка језика али још непрестано жустар и говорљив, неуморно изучава још једнако не само старине Свете Горе но и њезину природу. Он је добар познавалац и флоре светогорске, и у манастиру Хиландару он ће походнику светогорском с истом љубављу и с истим стручним познавањем показивати и тумачити старе споменике српске, као што ће га у врту испод манастира, који је сам подигао, упознавати с разним биљним фелама светогорским. Његовим је заузимањем умножен и број Срба монаха у Светој Гори. Кад турске власти приликом пописа нису хтеле признати чешку народност у Светој Гори, то се монах Сава договори с осталим светогорским монасима из Чешке, да се дају завести као Срби, и од тога доба сви чешки монаси у Светој Гори важе као Срби. И овај Чех-Србин чува данас писмене споменике светога Саве и цара Душана. Његове се симпатије према Србима осећају и у овој књизи, која нам даје потпун преглед читаве Свете Горе, те ће тако добро доћи не само походнику светогорском но и сваком оном, који и из дальине жели, да се поближе упозна с овом калуђерском републиком. Ко пак жели и да се с појединостима потанко упозна, тај ће се морати латити и стручних дела (н. пр. Брокхаусова о уметности светогорској — **Dr. A. Brockhaus, Die Kunst in den Athos-Klöstern, Leipzig 1891**), пошто то већ премаша задатак ове књиге, који је у томе, да дâ прилике и ширим круговима за опште оријентовање.

М. — Прошле године у дубокој старости преминуло је историчара *Јосифа Александра барона Хелферта* дело *Историја аустријске револуције* (Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848—1849), доведено је својом првом књигом (1907.) до аустријскога устава од 25. априла 1848., а својом другом (1909.) до бекства царске породице у Тиролску. Дело је према томе остало недовршено, а писац није дочекао да среди већ припремљено градиво за трећу књигу. Али и овако недовршено, и крај свих недостатака у методу и у прагматичком приказивању дело је од велике важности за историју народа у Аустро-Угарској, па и за нас Србе и Хрвате, јер је пуно података о важнијим личностима и догађајима из тога доба. О нама писац пише беспристрано, може се рећи и са симпатијом, и на више места исправља *Ф. Капера* (Die Serbische Bewegung, Berlin 1851), иако признаје да се у многом чему можемо на-ње ослонити, јер је Капер писао из властитога опажања и искуства. Рајачићев карактер обележава Хелферт овим речима: „Рајачићу није недостојало ни искрене оданости према својим саплеменицима ни смелости, кад је требало њихова права бранити; али он није имао одлучности ни еластичности, да предузме иницијативу, но је на то морао бити гуран и гоњен“ (II књига, стр. 189.) Стајалиште је Хелфертово одлучно конзервативно, у погледу пак националном Хелферт више нагиње словенству и сматра, да је словенство елеменат, који ће одржати аустријску монархију. Његова је народност пак неодређена, Немци га држе за Немца, Чеси га сматрају Чехом. — Хелферт је био необично плодан писац, али на његова многобројна дела једва да је досада обраћена пажња у нас, на велику штету по наша научна истраживања. У његовој књизи о аустријској народној школи (*Die österreichische Volksschule, Geschichte, System, Statistik*, Prag 1860—1861) има веома важних података не само за историју наших школа но и за културно стање нашега народа уопште. Г. 1879. издао је књигу *Bosnisches* (Wien, Manz), у којој приказује и тадашње стање у Босни и прошло, и веома се много обазире и на околне земље. Г. 1908. одштампана је (из Österreichisches Jahrbuch 1907 и 1908) његова опсежна расправа *Vad Rácz*. Geschichte der südungarischen Bevegung und Kämpfe gegen die Zumuthungen des Pan-Magyarismus (Wien, Brzezowsky und Söhne). Књига има ова мота: „Non mihi, non tibi, sed omnibus“, и: „Што има живота, има душе; што има душе, има индивидуалности; што има индивидуалности, има право на одржавање те индивидуалности. Стога има сваки народ, макако био мали, право на самосталност и суверен је. Главар државе је носилац те суверености и њезин отеловљени представник. Владислав Федорович“. Уз књигу се налази хронологијски преглед (од косовске битке до Јелачићева доласка пред Беч), исцрпан реги-

стар и карта јужно-угарских земаља. Хелферт се истина не служи нашим изворима, те према томе се у овој књизи неће упознати с њима страни историци, али ће се зато упознати наши с многим странима. Стајалиште се пак Хелфертово у овој књизи види јасно како у самом натпису, тако и у наведеним мотима.

Р. — Недавно је Српска Краљевска Академија у наочитом тому издала дело *Јов. Радонића: Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*. Пре ове књиге имали смо о назовидеспоту духовите расправе И. Руварца, С. Новаковића и Л. Талоци-а, али смо поред њих јако осећали, колико је наше знање о грофу Ђ. Бранковићу и његову времену непотпуно. Знали смо, да је занос српски за ученим, али занесеним човеком био неправдан, знали смо, да се он није жацао никаква извртања, ако је требало доказивати свој легитимитет, али га нисмо могли ни донекле разумети, јер нам није био познат миљé из кога је поникао лажни деспот. Сада се више не можемо тужити, да нам је сасвим загонетна личност Бранковићева, када познајемо по овој особитој књизи његово доба, породицу и околину, када нам је, можда, познат и авантуриста на кога се у својим измишљотинама угледао. Све нам то, наиме, Јов. Радонић тачно и прегледно приказује у интересантној расправи и досад загонетна личност нашега највећега авантуристе рељефно се одбија од доба, породице и друштва где се родио, образовао и век проживео. Да би олакшао разумеваље живота и рада назовидеспота морао је писац на врло широкој подлози израђивати своју расправу, јер су простране земље где се Ђ. Бранковић образовао и радио, а још су шири планови којима се заносио и велики је оквир био потребан да се у њега уклопи збиља шарена слика живота и рада „последњега деспота.“ Јов. Радонић расправио је питање о Ђ. Бранковићу на основи обилатијег материјала и с већом методичком пажљивошћу, те су нови назори до којих је он допао колико интересантни, толико важни за тачније упознаване наше прошлости. Од сад ће се тек моћи тачно оценити рад Ђ. Бранковића при тумачењу и одбрани српских привилегија и констатовати, када је и у којој мери он протурио у српским захтевима своје мисли као народне. Сасвим ново нешто дао је Јов. Радонић у деветнаестој глави ове књиге где савесно износи садржину Хроника Бранковићевих, критикује их и упоређује с изворима које је употребио учени, али некритични и често конфузни назовидеспот. Ми смо овде изнели само главне мисли ове ваљане монографије, да на њу упозоримо наше читаоце, али задржавамо себи пријатну дужност, да је у којој од идућих свезака Летописа опширно прикажемо.

Р. — У листу *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga arkiva* за 1910. г. (3. и 4.) наставио је *К. Хорват* своју едицију: *Novi historijski prilozi za povjest Albanije iz rimskih arkiva* (стр.

102. и д.) Саопштени документи разјашњавају и најтамније перијоде повеснице српскога народа и, колко су раније издани били занимљиви за политичку повесницу Црне Горе, толико су ови особито важни за упознавање развитка културе српскога народа. — Уредник листа, *И. Бојничић*, издао је у истим свескама један одломак из путописа *Максимилијана Прандштетера* и дао му натпис: *Putovanje carskoga poslanstva u Carigrad g. 1608.* (стр. 205. и д.) Неиздани рукопис важнога описа пута чува се у библиотеци грофовске породице Хедерварија, писао га је, како изгледа, сам М. Прандштетер секретар у посланству А. Харберштајна, које су турском цару послали Рудолф II и брат му Матија да испослује ратификирање мира који је склопљен 1606. г. на ушћу реке Житве. Цео путопис је врло занимљив и украшен је врло добро израђеним сликама, те је велика штета, што лежи неиздан. Овде је сада издан само мали одсек, f. 32.—49. и f. 154. b. — 158. a. — а има свега 394 стране —; издавач је, наиме изнео само опис пута од Осека до Београда и натраг. За нас је ово што је издано особито поучно, јер, осим другога, видимо и по овоме опису колико је Срба било у Аустрији још у почетку седамнаестога века и како су ти Срби културно напредни. — Овом приликом спомињемо — по Historische Zeitschrift 106. 2. стр. 237. — да је Гроfица Елеонора Ламберг Шварценберг 1910. г. у Инсбруку издала по рукопису врло ретку књигу, штампану још 1531. г., с описом пута *Бенедикта Курипешића*. Сада је, дакле, до те интересантне књиге лако доћи и научно је употребити.

Р. — Из Бранкова Кола за 1911. г. одштампана је добра и врло поучна расправа *архимандрита Илариона Земског: Српска колонија у Ердељу у XV.—XVI. в.* Писац се интензивно бави проучавањем прошлости српске цркве у Угарској па је у својим студијама морао велику пажњу посветити првим српским прелазима у Угарску иза косовске катастрофе. У томе послу добро су му дошле радње Ф. Баумана о прошлости Сасварошa (Mühlbach), које су изишле у програмима мале гимназије сасварошке те су сасвим забачене и готово неприступачне. Из тих расправа, које су рађене по архивалној грађи, дознајемо, да је већ половином XV. в. било малих српских насеобина у Сасварошу и Лапкерску (Langendorf) и да су ти Срби због вере и пореза с тамошњим римокатоличким епископатом имали великих јада од којих су их Саси помоћу краљевске власти покушавали избавити. Изгледа, међутим, да је и владарска заштита Србима мало вредила, јер су римокатолички свештеници и даље толико досађивали православнима, да су огорчени Срби чак једног и убили (почет. XVI. в.). Тиме су још већу срџбу римокатоличке цркве на себе навукли и жестоко се с њом сукобили, те је штета да не знамо, како се та борба окончала. О тим Србима, наиме, у саској архиви нема сада

спомена чак до друге половине XVI. в., када их опет налазимо у тешкој борби с ердељским протестантима. Почетке протестантског сукоба с православним у Ердељу није Ф. Бауман могао тачно разумети и обрадити, него је прве трагове о тој борби с великом пажњом и добрим успехом покушао сам архимандрит Ил. Земски и тако особито олакшао разумеваље великог сукоба између протестаната и Саве II Бранковића, који је недавно за Србе критички обрадио Јов. Радонић. Трагове је те, истина, било тешко наћи и открити, али нема сумње, да су обазриве комбинације пишчеве тачне и да ми у борби између лаикеречког српског владике Саве и протестаната морамо гледати прве трудове протестантске пропаганде међу православнима у Ердељу. — На крају књиге су прештампани из Ф. Бауманових расправа четири документа најважнија за повесницу првих српских насеобина у Ердељу и да сада овде нису издани, не би се Срби без велике муке и повесним истраживањима ни могли њима користити.

ИЗВЕШТАЈИ О РАДУ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Управни Одбор

III. седница Управног Одбора, држана 16. (29) марта 1911.

Секретаријат Матице Српске јавља, да су преминули ови чланови матичини: 1. *Светозар Вел. Кушевић Блацки*, велики жупан у миру, уписао се за члана матичина 1864. г. и исплатио целу чланарину. — 2. *Др. Сима Павловић*, кр. саветник, главни физик бач-бодрошке жупаније у Сомбору, уписао се за члана матичина 1880 године и исплатио целу чланарину. — 3. *Стеван Ничин Лесин* из Сентомаша, уписао се за члана матичина 1892 и исплатио целу чланарину. Свима тим преминулим члановима матичиним учињене су уобичајене посмртне почасти. — Кр. уг. министарство Богоштовља и јавне наставе шиље разрешнице за рачуне вођене за г. 1909 о задужбини: Гедеона Дунђерског, Васе Јагазовића, Рахиле Манојловићке Белеслине, Катарине Д. Јовановићке, Павла Јовановића, Христифора Шпфмапа, о мировинском фонду чиновника матичиних, о фонду о заједничким управним трошковима, а чини по једну примедбу на рачуне за г. 1909 о фондовима: Симе Ђорђевића, Софије Пасковићке, Гавре Романовића, Петра Костића. — Исто Министарство наводећи редом питомце, који се уче у страпим земљама, опомиње, да ни један питомац, без нарочите дозволе Министарске, не сме полазити школе ван Угарске, јер се сваком питомцу у таквом случају мора одмах издавање стипендије обуставити, и позвати да се врати у домовину ако жели уживати стипендију своју. Одговориће се Министарству, да су питомци задужбине Павла Јовановића по смислу основног писма исте задужбине, одобреног од министарства, обвезапи, да морају слушати науке своје у Бечу или Прагу; питомци задужбине Петра Костића по смислу одобреног основног писма за исту задужбину обвезапи су слушати више науке у Бечу; питомцима из задужбине Гавре Романовића и Васе Јагазовића министарство је дозволило, да се могу у Немачкој у својим струкама усавршавати; а један питомац из задужбине Софије Паско-

вићке, који сада служи у војсци као добровољац, упућен је, да затражи дозволу од Министарства, да може у Бечу наставити своје медицинске студије. — Исто Министарство опомиње, да се пристојбе за ригорозуме могу исплаћивати питомцима само на признаницу видирану од управитеља дотичне школе, или од заповедника војничког ако питомац служи као војник. — Кр. уг. Министарство Унутрашњих послова у ствари тужбе Луке Јоцића против Матице Српске као руководитељке задужбином Марије Трандафилке саопштава, да су, на основу спроведене истраге, испоставило, да су у тужби наведене тврдње неосноване. Једино то стоји, да је Матица г. 1904 издала у име милостиње сиромашним удовицама 332 круне у место 200 круна као што то основно писмо наређује. Истина, да је министарство то прекорачење у своје доба одобрило, али ипак министарство упућује Матицу да се од сада у том погледу строго придржава основног писма. — Исто Министарство шаље на изјашњење тужбу Луке Јовановића против Матице Српске, што неће да промене основно писмо за задужбину Марије Трандафилке, да се иста задужбина ослободи од плаћања приноса на подмирење заједничких управних трошкова, и да се нађу „три искусна и поуздана члана, који ће под надзором бесплатно закладом управљати“ — Кр. уг. Министарство Богоштовља и јавне наставе шаље на изјашњење тужбу Игњата Шилића, отпупитеног одаџије на салашу Марије Трандафилке, који тражи мировину или отправнину за своје службовање. Уједно тражи се одговор, ко је позван да врши надзорно право над задужбином Марије Трандафилке, да ли Министарство Унутрашњих послова или Министарство Богоштовља и јавне наставе. — На питање кр. уг. Министарство Унутрашњих послова одговорено, да су рачуни за г. 1908 о задужбини Марије Трандафилке послани у своје време министарству путем великог жупана новосадског. — Саборски одбор узео с одобрењем на знање обрачун задужбине Нестора Димитријевића од 8800 крупа за школску годину 1909—1910. — Кр. судбеном столу у Пожеги одговорено, да Матица прима легат од 200 круна, који јој је оставио Светозар Кушевић-Блацки. — Порезном звању у В. Кикинди одговорено, да оставина Ђорђа Радака није још расправљена и да тако ни основно писмо за ту задужбину није зготовљено. — Кр. управно судиште у Будим-Пешти тражи да му се одговори да ли је Министарство одобрило основно писмо за задужбину Димитрија Коларовића и жене му Анастасије. — На молбу управе Кр. уг. Железница за откуп једног малог дела земље изискаће се предходно колико и где жели откупити земље на Сајлову и да уједно поднесе понуду за откуп. — Одобрена је путем јавне дражбе под кукуруз издана земља на салашу Марије Трандафилке у износу од 70 јутара. Укупна закупнина износи 11877 К 20 пот., по ланцу је постигнута просеком цена од 169 К 68 пот. — Одобрено је на салашу задужбине Марије Трандафилке путем јавне дражбе

под ситницу у аренду издатих 7 јутара за укупну своту од 1732 Круне, те је према томе по ланцу постигнута просечна цена од 230 К 30 пот. — Одобрена на салашу задужбине Марије Трандафилке путем јавне дражбе под ланик или зоб под аренду издатих 37 ланаца за укупну своту од 4948 Круна, те је према томе по ланцу постигнута просечна цена од 131 К 93 пот. — Узет је с одобрењем на знање извештај економског одбора о извршеним радовима око копања канала код куће Матичине и куће Марије Трандафилке на ћошку хлебарске улице. — Одређено је, да се у своје време распише лицитација за издавање земље под закуп из задужбине Васе Ђурђева из Долова. — Према захтеву извршилаца тестамента Ђоке Радака из В. Кикинде позваће се исти, да зготове и положе рачун Матици као универзалном наследнику о оставини добротвора народног Ђоке Радака. — Узима се на знање извештај заменика фискала друштвеног Владе Стратимировића да је брисана са куће пок. Константина Димића и жене му Софије пристојба од 1425 К и да је кућа пређена на Матицу Српску. — Узет је на повољно знање извештај Владе Стратимировића, као заменика фискала друштвеног о оставини добротворке Еуфимије Прњаворац из Митровице. Умољени су др. Владимир Чобанић и Никола Поповић, да покушају да продаду оставинску кућу, која је постала својином матичином и да предложе према њеним приликама своту којом би се могао подићи скроман надгробни споменик. — Магистрат сл. и кр. вароши НСада одобрава спроведење олука у варошки капал по поднесеном плану. — Према извештају заменика фискала матичина Владе Стратимировића, да је кр. уг. Управно судиште осудило Матицу да мора платити пристојбу за задужбину Васе Ђурђева из Долива у износу од 879 К 66 пот. — упућена је благајница да исплати ту своту кр. порезном звању у Апчеву. — Кр. порезно звање у Сомбору изима на знање, да се пристојба од 400 К после пок. Николе Мачкаша има исплатити тек по смрти жене му Наталије рођ. Башић из Сентомаша. — Одбор за попис бирача за избор послашика за угарски сабор тражи, да му се пошље списак Матичиних чиновника, који имају најмање 1400 К годишње плате. — Београдска трговачка омладина захваљује на послатим јој 18 комада различних календара и враћа их. — Упућен је економски одбор, да извиди у каквом се стању налазе гробнице народних добротвора Петра Костића и Атанасија Гереског у Черевићу и да после поднесе предлог у том погледу. — Одлучено је, да се препштампају неке свеске Књига за народ, које су сасвим попестале, у колико то буџет фонда Петра Коњевића допусти. — Одобрава се издани стан у првом спрату у кући Димићевој, која је припала Матици, за годишњу кирију од 640 К — По молби поклоњена су матичина издања, у колико их има: Просвети, културном заводу за Босну и Херцеговину; Књижници у Међувођу код Босанске Дубице; Читаопици

у Кузмину; Младој Хрватској; Српском акад. друштву Зори у Бечу, да поклоњене књиге растури по народу као поклон. — По молби послаће се у лепом повезу Летописи Матице Српске Српском Новинарском удружењу за словенску изложбу у Београду која се тамо спрема од 27—30 јуна о. г. кад ће се тамо држати и X. свесловенски новинарски конгрес. — Није било основаних разлога, да се удовољи молби члана Миливоја Матића за допуст, да загледа у оригиналне списе матичине и да из њих за необјасњене цели вади податке у ствари зидања сиротишта Марије Трандафилке и да му се на ту цел стави на расположење чиновништво матичино. — Многим дужницима дозвољено је, да могу неке заложене парцеле, које служе за сигурност зајма, обестеретити. — Расправљене су још многе ствари економске и административне природе.

Уређује **др. Милан Савић,** секретар Матице Српске
према одлукама Књижевног Одбора.

МАТИЦА СРПСКА

Цел Матице Српске. Матица Српска је друштво, које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланом Матице Српске може постати сваки ваљан Србин и Српкиња, који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови добивају сва издања Матичина. Чим уплате прву честицу чланарине од 20 К., добиће све књиге, које излазе те године.

2. Претплатници добивају Летопис, Књиге Матице Српске и Књиге за народ за 10 К у иноземству за 12 К годишње.

3. Претплатити се може само непосредно у Благајници Матице Српске. У Србији једино у **књижари С. Б. Цвијановића**, Београд, Кнез-Михаилова ул., комисијонара Матице Српске, преко које иду све поруке и сви послови, који се тичу чланова и претплатника Матичиних у Србији. У тој се књижари уједно добивају и наша издања посебице.

4. Рок претплати истиче свршетком месеца марта. После тога рока (а и раније) продају се поједине књиге Матичина издања по цени, која је означена на корицама.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Рец к 11 4

Издања Матице Српске

за 1911. годину.

У току 1911. године издаће Матица Српска својим члановима и претплатницима:

I. **Летопис** у 12 свезака; сваког месеца по једна свеска од 5 штампаних табака.

II. **Књиге Матице Српске** у 4 свеске. То су посебне књиге од 10 и више штампаних табака. Ако буџет допусти изаћи ће и више свезака.

III. **Књиге за народ.** И оне се издају сваке године у 6 свезака, свака свеска 4—6 штампаних табака и разашиљу се с Летописом сваког другог месеца.

Цена је овој књизи 1 круна.

НОВИ САД
ЕЛЕКТРИЧНА ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ“
1911.